

Demeter Lajos–Süli Attila

ÚJABB ADATOK ÉS SZEMPONTOK VÁRADI JÓZSEF 1853–54. ÉVI
HÁROMSZÉKI MOZGALMÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

A Hadtörténeti Múzeum új, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc történetét felelevenítő állandó kiállításának 4. termében a rendező néhány sorban megemlékezett az 1854-ben Sepsiszentgyörgyön kivégzett Váradi Józsefről és társairól. A leírás szerint Váradi és társai – Makk József ezredes megbízásából – egy 40 fős felkelőcsapatot szerveztek Háromszéken, mozgalmukat a császári katonaság és hatóságok felgöngyölítették és elfojtották. Tekintettel arra, hogy a szabadságharc leverését követő emigrációs mozgalmak történetének ezen fejezete a mai napig feldolgozatlan, kísérletet teszünk az események felelevenítésére.¹

Előzmények

A forradalom és szabadságharc leverése után a magyar emigráció, amelyet vezetőjéről Kossuth-emigrációnak is neveztek, fő célkitűzésének az ország felszabadítását jelölte meg. Nagyban nehezítette azonban a törekvések megvalósítását, hogy a Habsburg-birodalom részét képező Magyarország határai nagyobb részt belső határok voltak, külsővel csak a Török Birodalom, Szerbia, illetve a román fejedelemségek felé rendelkezett. További problémát jelentett az is, hogy a határ mentén többnyire olyan nemzetiségek éltek (horvátok, szerbek, románok stb.), amelyek 1848–1849-ben a magyar kormányzattal szemben folytattak fegyveres harcot, így támogatásukra számítani aligha lehetett. Ez alól egy kivétel volt: a Székelyföld, a korabeli Erdély egyetlen, összefüggő egységet alkotó magyar etnikai tömbje. 1848–1849-ben az önvédelmi harc erdélyi bázisát a székelység képezte, belőlük toborozták, vagy sorozták a forradalmi hadsereg erdélyi alakulatainak többségét. Az emigránsok között számos olyan tiszt volt, aki korábban az erdélyi hadtest kötelékében harcolt, így helyismerettel és tapasztalattal rendelkezett. A fentieknek köszönhetően a Kossuth-emigráció Magyarország felszabadítására irányuló terveiben a Székelyföld és a székelység kiemelt szerepet kapott.

A magyarországi, ezen belül a székelyföldi felkelés előkészítésére 1851. június 28-án Makk József honvéd ezredes kapott felhatalmazást Kossuth Lajostól.

¹ „Jelszavaink valának haza és haladás” – Magyarország hadtörténete 1815–1866. A HTM állandó kiállítás-sorozatának része. Rendezte: Dr. Szoleczky Emese, 2012–2013.

Makk a hálózat kiépítését Giuseppe Mazzini olasz forradalmár „évszaki rendszer” elnevezésű tervezete szerint kezdte meg. Ennek alapján az év 12 hónapjának mintájára 12 részre osztották az országot, a Székelyföld egy hónapot képezett. A hónapot a tartományi vezetők négy hétre bontották, egy hét általában egy megyét vagy széket jelentett. A székely hetek az alábbiak voltak: Maros- és Aranyosszék, Udvarhelyszék és Bardóc fiúszék, Csík- és Háromszék. A hetek napokra oszlottak, ezek általában egy-egy helységet jelentettek. A vezetők közül mindenki csak közvetlen feljebbvalóját ismerhette. A székelyföldi hónap vezetője Török János, a marosvásárhelyi református kollégium tanára volt.

Az egyes hetek élén az alábbi személyek álltak:

<i>Hét vezetője</i>	<i>Hét területe</i>	<i>A vezető foglalkozása</i>
Veress Ignác	Csíkszék	római katolikus plébános
Horváth Károly	Háromszék	földbirtokos
Gálfí Mihály	Udvarhelyszék és Bardóc fiúszék	ügyvéd
Bíró Mihály	Maros- és Aranyosszék	földbirtokos

A mozgalmat a császári hatóságok 1852 elején – Bíró Mihály árulása folytán – feltárták, a szervezkedés vezetőit és tagjait 1852. január 24-én Marosvásárhelyen letartóztatták, később kivégezték vagy börtönbüntetésre ítélték.²

A továbbiakban a mozgalom háromszéki szálával foglalkozunk bővebben, mivel a régió lett a későbbiek folyamán Várad működési területe.

1851 nyarán Makk megbízottja, Rózsafi Mátyás Háromszéken járt és felvette a kapcsolatot Kenderessy Annával, a mozgalom tagjával, aki 1850-ben, annak marosvásárhelyi fogsága idején támogatta Makkot. Rózsafinak nem ez volt az első háromszéki tartózkodása. Komárom kapitulációja után (1849. október 2.) Makk és Rózsafi 1849 novemberében egy ideig Háromszéken rejtőzködtek.

2 A Makk által irányított székelyföldi mozgalomra: *Orbán Balázs*: A Postaréten elhantolt vértanúk emléke. In: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népmeszei szempontból. IV. k. Marosszék. Pest, 1870. 153–162. pp. A szerző Bíró Mihályt tartotta árulónak, aki a vádat az Önvédelem című, Marosvásárhelyen 1870-ben megjelent röpiratában cáfolta, sőt sajtópert is nyert Orbánnal szemben.; *Deák Farkas*: Fogságom története. Pest, 1869.; Uő.: Az erdélyi összeesküvésről 1851-től 1854-ig. In: A Honvédmenház könyve. Szerk.: *Tóth Kálmán*. Pest, 1870. 192–211. pp.; *K. Papp Miklós*: Kik voltak a kivégzett Török, Horváth és Gálfí árulói. *Magyar Polgár*, 1870. 77–84. szám és a 86. szám melléklete.; *Jakab Elek*: Emlékezés báró Orbán Balázs felett. Budapest, 1891.; *Hentaller Lajos*: A balavásári szüret. Budapest, 1894. 66–75. pp.; Számos forrást közöl és alapos szakirodalmi tájékoztatást ad: Székely vértanúk, 1854. Válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: *Károlyi Dénes*. Bukarest, 1975. (Téka-sorozat); A Kossuth-emigráció olaszországi kapcsolatai. 1849–1866. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: *Nyulásziné Straub Éva*. Budapest, 1999. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok. 34.) 30–31. pp.; *Böződi György*: Székely vértanúk és A székely vértanúk pere című tanulmányai. In: *Böződi György*: Székely századok. Történelmi tanulmányok. Egybegyűjtötte és a jegyzeteket összeállította: *Nagy Pál*. Csíkszereda, 2002. (Bibliotheca Transsylvanica) 263–300. pp.; *Dér Dezső*: Székelyföldi vértanúk: Török János, Gálfí Mihály, Horváth Károly, Várady József, Bartalis Ferenc. In: *Vértanúk könyve*. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai. Szerk.: *Hermann Róbert*. Budapest, 2007. (Rubicon könyvek) 306–308. pp.; Makk József életútjára: *Bona Gábor*: Tábornokek és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. 491. p.; Rózsafi Mátyásra lásd: *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, I–III. 1998–1999. III. 61. p.

Feltehetőleg ekkor kerültek kapcsolatba a Szotyorban birtokos özvegy Nagy Tamásné, Vajna Teréziával és a Sepsiszentgyörgyön élő özvegy Márk Istváné Mihály Annával. Az utóbbi a források szerint Makk ügynökeként működött. Rózsafi 1850 őszén a kisázsiai Brusszába szökött, ahonnan 1851 nyarán Makk visszaküldte őt Háromszékre. Júliusban két hetet töltött Teleken, Horváth Károly későbbi vértanú birtokán, majd Szotyorban, özvegy Nagy Tamásné kúriájában tartózkodott. Ide hívta meg beszerzés céljából, miután tisztelgő látogatáson volt, a kilyéni birtokos Székely Gergely volt honvédtiszt és annak anyai nagybátyját, P. Horváth Albertet,³ a szék egykori főkirálybíróját. Székely azonban – konzultálva Aschermann Ferenc volt honvéd ezredessel és K. Horváth Ignác volt honvéd alezredessel – elzárkózott a találkozó-kérés elől. Az előbbinek Makk komáromi működését illetően negatív élményei voltak, Makkot ugyanis többször felelősségre akarták vonni, vagy árulás, vagy lázítás vádjával. Székely visszaemlékezése szerint nem bíztak Rózsafiban, sőt inkább gyanakodtak, mert Kovács István kapitány kerületi főbiztos, feltűnően, éppen ebben az időszakban többször is látogatást tett Szotyorban, Nagy Tamásnénál. Az utóbbit – Török János társainak letartóztatása után – Kovács elfogatta, csendőri kísérettel Sepsiszentgyörgyre vitette. Másfél év Nagyszebenben letöltött börtönbüntetés után szabadult, testileg-lelkileg megtörve.

E kissé szokatlanul hosszúnak tűnő felvezetést azért tartottuk indokoltnak, mert ebből egyértelműen kiderül, hogy 1853 közepére a Török–Gálfi–Horváth mozgalom háromszéki szálait a császári hatóságok teljesen felszámolták, ez Váradi későbbi működését döntően befolyásolta.⁴

A Váradi mozgalomra vonatkozó szakirodalom nem egységes abban a kérdésben, hogy kinek a megbízásából ment Háromszékre 1853 nyarán a felkelést megszervezni. E téren két álláspont létezik:

1. Váradi József tevékenysége egyenes folytatása a korábbi székelyföldi összekövésnek, így a felhatalmazását ő is Makktól nyerte.
2. Tevékenysége nem kapcsolódott szervesen a Török–Gálfi–Horváth mozgalomhoz, hanem egy újabb kísérlet volt a székelység felkelésre ösztönzésére. Felhatalmazását Gál Sándor ezredestől, a székelyföldi hadosztály volt parancsnokától nyerte.

Az kétségtelen tény, hogy Váradi és társainak halálos ítéletében a császári hatóságok a mozgalom tényleges irányítójának Makkot tartották. Itt azonban nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy a Kossuth-emigráció kusza viszonyával sokszor még maguk az emigránsok sem voltak teljes mértékben tisztában,

3 Lásd életrajzát: *Cserey Zoltán*: Egy megalkuvó karrier története. In: *Háromszék* 2005. március 16. vagy *Demeter Lajos–Demeter László*: Honvédnévkönyv. Sepsiszentgyörgyiek 1848–49-ben. Barót, 2008. 260–261. pp.

4 *Dér*: i. m. 307. p.; *Demeter Lajos*: A hazáért: „a patakokat a mi vértünk festette pirosra” Sepsiszentgyörgy, Kilyén és Szotyor területén nyugvó 1848/49-es szabadságharcosok. Sepsiszentgyörgy, 2011. 102–103. pp.; *Székely Gergely*: Hetvenhárom év itthon. Brassó, 1895. 49–55. pp.; Székely Gergelyre lásd: *Bona*: 1999. i. m. III. k. 247. p.; A Nagy-kúria jelenlegi tulajdonosa, aki egyenes ági leszármazott, az épület javítása közben rátalált egy titkos pincebejáratra, amely búvóhelyül szolgálhatott Makk és társai számára. (*Demeter*: i. m. 122. p.)

ráadásul Váradi elítéléséhez az addigi tevékenysége bőségesen jogalapot szolgáltatott.⁵

Váradi és Makk kapcsolatáról elsődlegesen – Orbán Balázs mellett – Hentaller Lajos szolgáltatott adatot „A balavásári szüret” című kötetében. Szintén az első felfogás köszönt vissza Kacziány Géza a forradalom és szabadságharc leverését követő megtorlásról készített reprezentatív kötetében. Kacziány szerint Váradi a saját szakállára szervezte a felkelést, mivel Török János és társainak elfogása után Kossuth minden szervezkedést megtiltott. A Váradi-mozgalom kutatásában nagyon fontos szerepet játszott Koós Ferenc egykori Mátyás-husár, majd bukaresti református lelkész, végül Brassó kerületi királyi tanfelügyelő. Koós már a visszaemlékezésében is tett utalást Váradira, akinek működéséről bukaresti lelkészkedése alatt ugyancsak hallott. Ennél azonban sokkal fontosabb az a forrásközlés, amelyet a kolozsvári kiadású 1848–49. Történelmi Lapok számára rendezett sajtó alá. A Brassóban élő, sepsikőröspataki születésű Bálint Áron, aki 1853–54-ben Váradi szolgája volt, a halála előtt diktálta le emlékeit Koós felkérésére. Bálint Áron szerint Váradi a Bukarestben bujkáló Makkal állt összekötetésben. A fenti felfogást tették magukévá tanulmányaikban Ürmössy Lajos, Árvay József, Károlyi Dénes és Albert Ernő.⁶

Ezzel szemben Gál Sándor az 1861-ben, Nápolyban olasz nyelven megjelent visszaemlékezésében azt állítja, hogy Váradit ő küldte Székelyföldre a fegyveres felkelés megszervezésére, az utóbbi azonban nem tartotta be az utasításait, így a császári hatóságok elfogták. Váradi emigráns társai közül Veress Sándor, Lászlófalvi Velics Károly és Pap János az előbbi veszét kizárólag Gál felelőtlenségének tudták be. Szintén Gál szerepét emeli ki Váradi mozgalmának életre hívásában Németh György, a székely ezredes működéséről írt monográfiájában.⁷

5 Közli: *Árvay József*: Váradi József és Bartalis Ferenc. In: *Aluta*, 1969. Sepsiszentgyörgy. 178–180. pp.

6 *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. III. Háromszék, 1869. 44–45. pp.; *Hentaller*: i. m. 22–24. és 77. p.; Magyar vértanúk könyve. Írta: *Kacziány Géza*. Budapest, 1906. 136–137. pp.; *Koós Ferenc*: Életem és emlékeim. 1828–1890. I–II. Brassó, 1890. I. 383. p.; *Koós Ferenc*: Adalékok a kivégzett Váradi József történetéhez. 1848–49. Történelmi Lapok. 1895. 20–21. és 37–38. pp.; *Ürmössy Lajos*: Az elítélt politikai foglyok. Ellenzék, 1895. 211. sz. 839–840. pp. Közli: *Károlyi*: i. m. 209–215. pp.; *Berzeviczy Albert*: Az abszolutismus kora Magyarországon. Budapest, 1922. I–II. k. A hivatkozott rész: I. 277–278. pp. 302. és 310. p., II. 24. p.; *Asztalos Miklós*: Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés. Budapest, 1928. 159. p.; *Endes Miklós*: Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Budapest, 1938. 317–323. pp.; Hentaller álláspontját képviseli a szakirodalomban: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852. A bevezető tanulmányt írta és az okirattárat összeállította: *Jánossy Dénes*. I–II. Budapest, 1940. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai) a hivatkozott rész: I. 409. p. illetve *Károlyi*: i. m. 58–59. pp. és *Árvay*: i. m.; *Albert Ernő*: Ballada Váradi Józsefről. In: *Néprajzi Látóhatár*, 1996/3–4. 86–140. pp.; *Demeter*: i. m. 123–131. pp.

7 Gál Sándor életrajza, avagy székely ezredes, ki nem engedett a 48-ból. Fordította és utószó: *Zágoni Zolt*. Csíkszereda, 2006. (Bibliotheca Transsylvanica, 49.) 138–139. pp.; *Veress Sándor*: A magyar emigráció a Keleten. Budapest, 1979. I–II. A hivatkozott rész: I. 252. p.; A magyar emigránsok Törökországban. 1849–1861. Pap János, m-kir. kúriai ny. irodaigazgató följegyzései nyomán kidolgozta: *Szalczser Sándor*. 444. p., Pap Jánosra lásd: *Bona*: 1998. i. m. II. 636–637. pp.; *Lászlófalvi Velics Károly*: Jegyzetek az 1849-ik évi eseményekről. 1895. 18. sz. 149–150. pp.; *Németh György*: Gál Sándor honvédezredes 1848–49-es tevékenysége. Csíkszereda, 2008. (Bibliotheca Transsylvanica, 58.) 90. p.

Köztes álláspontot képvisel Árkosi Kiss Mihály unitárius lelkész, aki maga is tevékenyen részt vett Váradi mozgalmában, és vizsgálati fogságot szenvedett. Kiss 1879-ben, a Sepsiszentgyörgyön megjelenő Nemerében tette közzé a rendelkezésére álló forrásokat és az emlékeit. Nagy forrásértékkel bíró cikksorozatot azonban a Váradival foglalkozó szakirodalom eddig nem hasznosította. Árkosi Kiss álláspontja szerint Váradi mind a Konstantinápolyban székelő Gállal, mind a Bukarestben tevékenykedő Makkal kapcsolatban állt, illetve függött tőlük. Elsődleges vezetője Gál volt, annak alárendeltje pedig Makk.⁸

A fenti felsorolással azt kívántuk érzékeltetni, hogy Váradi mozgalmának háttere és történései mind a kortársak, mind a történészek számára ellentmondásosak voltak, amely az események rekonstruálását nagy mértékben megnehezíti.

Váradi József származása és életútja

A kéméni előnévvel nemesített Váradi család Hunyad megye ősi nemesi családjai közé tartozott. A família, amely a 16. században felvette a református vallást, elsősorban Hunyad megye vezetésben játszott meghatározó szerepet. Váradi József édesapja, idősebb Váradi József katolizált, de a család többi ága továbbra is református maradt. Ifjabb Váradi József 1828-ban született a Hunyad megyei Bánpatakán idősebb Váradi József és Berivói Mária gyermekeként, két fiú- (Sándor és László), valamint egy lánytestvérrel (Anna). Közülük László, aki megyei szolgabíró lett, 1846-ban Konstantinápolyba ment és üzleti vállalkozásokba kezdett. A család idősebb Váradi József édesanyja révén rokonságban állt a megye nagyhatalmú konzervatív főnemesi családjával, a Nopcsákkal.⁹

Ifjabb Váradi József – akinek az édesapja 1836-ban meghalt – feltehetőleg a korban szokásos nemesi nevelést kapta. Gyámjai a család tradícióinak megfelelően megyei hivatalnoki pályára szánták, így a tanulmányait a marosvásárhelyi királyi táblánál folytatta. Egykori kancellista társa, Gödri Ferenc volt tüzér hadnagy így emlékezett róla: Váradi 1848 áprilisában fejezte be a tanulmányait Marosvásárhelyen. Termetét tekintve karcsú, a haja színe pedig szőke. Kiváló énekhangja volt, együtt énekelték az „Itt a zászló kezeinkben, egy kívánat lengeti...” kezdetű dalt.¹⁰

8 Árkosi Kiss Mihály cikksorozata a sepsiszentgyörgyi Nemere című hetilap 1879. évfolyamának 52–55. és 57. számaiban jelent meg. Árkosi Kiss Mihály (1809–1889) unitárius lelkész volt, aki részt vett Váradi mozgalmában. Életútjára lásd: *Sándor János*: Kiss Mihály író és két hasonnevű elődje. In: *Keresztény Magvető*, Kolozsvár. 1891/2. 82–99. pp.

9 *Nagy Iván*: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1865. XII. k. 49. p.
10 *Árva*: i. m. 184. p. Gödri Ferenc polgármester feljegyzése a Székely Nemzeti Múzeum számára. Sepsiszentgyörgy, 1899. június 24.; Gödri Ferencre lásd: *Bona*: 2000. i. m. 479–480. pp.; A család tagjai közül 1848-ban Váradi János viselt megyei hivatalt, pontosabban a marosi alsó kerület főbírája volt, valamint Váradi Adám, aki az erdélyi főkormányásznél fogalmazó gyakornok volt. (Erdély nagyfejedelemiség tiszti névtára az 1848. évre. Kolozsvár, 1848. 7. és 54. p.)

Veress Sándor műve szerint Váradi a román nyelvet anyanyelvi szinten beszélte,¹¹ ami természetes, hiszen szülőfaluja lakosságának nagytöbbsége román ajkú volt.

Issekutz Antal dévai polgármester visszaemlékezése szerint Váradi 1848 márciusában már Déván tartózkodott és résztvevője volt a március 15-ét követő városi mozgalmaknak. 1848. március 20-án a városi polgárság gyűlést tartott a kaszinó épülete és az öreg „Schusnek” vendéglője előtt. A gyűlés vezérszónokai Sükösd Sámuel református lelkész, Schusnek Lipót vendéglős, Tóth László és Keserű Sándor ügyvédek, Gula Lajos országgyűlési követ és a fiatal, 20 éves Váradi voltak, akit – Issekutz szerint – 1854-ben, Sepsiszentgyörgyön végeztek ki.¹²

Váradi ezután részt vett a megyei közgyűlés munkájában. Az 1848. április 12–14-én tartott megyegyűlés jegyzőkönyvének 10. pontja szerint „*Váradi József kérelemlevele mellett maga és javai feletti gondoskodhatási képességét kitüntető, a méltóságos Törvények Királyi Táblától nyert bizonyítvány gyámság alóli felszabadíttatása iránt a felséges Királyi Főkormányzókhoz ajánlást kér[t] tétetni,*”¹³ amelyet nyomban jóváhagytak, és a megye ajánlatát a gyámság alóli felmentéssel a Főkormányzókhoz továbbították. Ugyanezen az ülésen egyben a megye rendjei Váradit ülnöknek választották.¹⁴

Váradiról fénykép (dagerrotípa) is készült, ennek lelőhelyét azonban nem ismerjük. Életútjának jeles kutatója, Koós Ferenc 1895. május elsején az alábbi bejegyzést írta a naplójába: „*Ma Rigó Gyula barátom leküldte Déváról a néhai Váradi Jóska arcképét visszavárás mellett.*”¹⁵ Rigó Gyuláról azonban csak annyit tudunk, hogy az 1850-es évektől a Dévai Nemzeti Kaszinó aktív tagja, akárcsak Váradi László és Váradi Bertalan.¹⁶ Feltehetően kettőjük közül kaphatta kölcsönbe a Koóshoz továbbított Váradi-képet.

Az 1848-as év Hunyad megye történetében mozgalmas időszak volt. A törvényhatóság élére a lemondott konzervatív főispán, Nopcsa Ferenc báró helyére a liberálisok vezéregyéniségét, Kuún Gotthárd gróft – az unió és a polgári átalakulás elkötelezett hívét – nevezték ki. A megye lakosságának többsége azonban román nemzetiségű volt, és a területén volt a 16. (1. román) határőrezred központja, Orlát. Az alakulat – kivéve a többségében magyarokból álló rákosdi századot – az unióellenes mozgalmak egyik melegágya lett. 1848 tavaszán azonban még sokan optimisták voltak, bíztak a polgári átalakulás békés lefolyásában. Sajnos az események ősztől szomorú fordulatot vettek. 1848. szeptember

11 Veress: i. m. I. 247. p.

12 Issekutz Antal feljegyzései az 1848–49-ben Hunyad megyében történt eseményekről. Második közlemény. In: Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat XV-ik Évkönyve. Déva, 1904–1905. 86–90. pp. A hivatkozott rész: 86–87. pp.

13 Documenta Neglecta. Az 1848. évi erdélyi forradalom forrásait publikáló román akadémiai kiadványból kihagyott iratok. 1848. március 4. – 1848. június 26. Összeállította és kutatástörténeti bevezetéssel ellátta *Benkő Samu*. Budapest, 2008. 142. p.

14 *Benkő*: i. m. 150. p.

15 *Koós Ferenc*: Életem és emlékeim. Gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: *Beke György*. Bukarest, 1971. 312. p.

16 A Dévai Nemzeti Kaszinó monográfiája. Az igazgató-választmány megbízásából megírta: *László Zsigmond*. Kisbarcsa, 1911.

10-én, az 16. (1. román) határőrezred Orláton tartott gyűlésén a résztvevők az összmonarchia mellett tettek hitet. Joseph Riebel őrnagy, az ezred megbízott parancsnoka a határőröket és felkelőket Orlátra rendelte. A parancsnak csak a rákosdi század nem engedelmeskedett, amely október elején egyesült a vajdahunyadi nemzetőrséggel és 1848. október 11-én összecsapott a román határőrökkel és felkelőkkel. Az ügy előzménye az volt, hogy a rákosdiak a századparancsnokukat Johann Runcan (minden valószínűséggel: Ion Runcan, román nemzetiségű) kapitányt vasra verték és Váradi Dániel vezetésével szembefordultak Riebel őrnaggal, a zászlóaljparancsnokkal. Az utóbbi egy zászlóalj határőrt és egy század svalizsért vezényelt ellenük. Segítségükre Kuún Gotthárd főispán a dévai nemzetőröket és a 11. honvédzászlóaljhoz tartozó helyi honvédeket vezényelte, de az otthonaikat és szeretetteiket féltő nemzetőrök Papfalvánál visszafordultak, így a rákosdiak kapituláltak.

A hátszegi zászlóalj tehát együttműködve a gyulafehérvári várőrséggel, más soralakulatokkal, a szászvárosi nemzetőrséggel valamint a román felkelőkkel október 10-én a magyar kormány elleni nyílt felkelés útjára lépett. Déva felé a főispán jelentése szerint 4000 sorkatona és 30 ezer román felkelő közeledett, míg a város véderejét mindössze 270 fegyveres honvéd és 64 Hannover-husár képezte. Riebel a várost megadásra szólította fel küldöttje által, a főispán a további ellenállást reménytelennek ítélte. A megyei közigazgatás lényegében megszűnt, a lefegyverzés elkerülésére a főispán a Magyarországra történő kivonulás mellett döntött. A dévai honvédek Krassó megye felé indultak, hozzájuk csatlakozott Kiss Sándor alszázados fél század, főként románokból álló huszárral. Az utóbbiak azonban „bár szerették kapitányukat” Zám községnél visszafordultak Dobrára, a továbbiakban az erdélyi császári hadtest kötelékében harcoltak.¹⁷

A kéméndi Váradi család történetében az 1848–1849. évek gyászos fejezetet jelentettek. Az 1849. február elején a harcok miatt Déváról menekülő magyar családokat, köztük özvegy Váradi Antalnét és két fiát a román felkelők lemészárolták.¹⁸ Váradi Ádám Hunyad megyei pótkövet a főispánnal együtt menekült Magyarországra, 1849. januárjában több társával együtt kérelemmel fordult az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz 1500 forint kiutalására. Kossuth rögtön intézkedett a kért segélyösszeg folyósításáról.¹⁹ a családot azonban nem csak embervesztés, hanem az anyagi javaikban is jelentős kár érte. Erre utal az a kútfő, amelyben az emigrációba kényszerült Váradi Albert nyújtott be Kossuth Lajoshoz. Ebben óvást emelt birtokainak és anyagi javainak erőszakos

17 A Hunyad megyei eseményekről összefoglalóan: *Süli Attila: A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése 1848-ban.* Sepsiszentgyörgy, 2011. 63–69. pp.; Váradi Dánielre lásd: *Bona: 2009.* i. m. II. 514. p.; Kiss Sándorra lásd: *Bona: 2000.* i. m. 444. p.

18 Az eseményről tudósít: *Honvéd,* 65. sz. 1849. március 13.

19 Kossuth Lajos Összes Munkái. XIV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Második rész. 1849. január 1. – április 14. Sajtó alá rendezte: *Barta István.* Budapest, 1953. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai) 178–179. pp.

elfoglalása és felprédálása ellen.²⁰ A családból ismereteink szerint csak Váradi Bertalan szolgált honvédtisztként.²¹

Bár a fenti személyek a kéméendi Váradi család más ágaihoz tartoztak, kellőképpen reprezentálják egy erdélyi középbirtokos nemesi család sorsának alakulását 1848–1849-ben.

Váradi József életútjával kapcsolatban többször előkerül az a momentum, hogy Kossuth-huszár volt, vagyis a 15. (Mátyás) huszárezred tisztje.²² A rendelkezésünkre álló források alapján ezt sem megcáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk. A tiszti kinevezését hiába keressük a Közlöny hasábjain, Bona Gábor alapmunkáiban, vagy a török földre szorult, utólag Kossuth által előléptetett tisztek névsorában.²³ Bár a 15. (Mátyás) huszárezred történetéről számtalan visszaemlékezés jelent meg, Váradira utalást egyik sem tartalmaz. Ez azért is érdekes, mert az egyik visszaemlékezés szerzője, Koós Ferenc a későbbiek folyamán – mint már fentebb jeleztük – behatóan foglalkozott Váradi mozgalmának történetével.²⁴

Adataink alapján a következőket állíthatjuk: Váradi József neve Hunyad megye 1849. évi tisztújítása után felállított hivatalnoki karában már nem szerepel, tehát más területen tevékenykedett. A 15. (Mátyás) huszárezredbe, amely a nemesi származású ifjak körében nagy népszerűségnek örvendett, 1848 őszén léphetett be. Legalábbis erre utal egy, 1849-ből származó forrásunk. Az agyagfalvi székely nemzeti gyűlést összehívó Berzenczey László kormánybiztos 1849-ben nyújtotta be az elszámolását a számára kiutalt 200.000 forintról. Eszerint a környezetéhez tartozott Váradi József „akkori” lovas tizedes, akit 1848. október 18-án 2000 forinttal küldött ifjabb gróf Bethlen János udvarhelyszéki kormánybiztoshoz Székelykeresztúrra, hogy a székely tábor részére élelmet vásároljon. Váradi azonban nem találta ott Bethlent, így a pénzüsszeget átadta K. Horváth Ignác Mátyás-huszár századosnak, aki azt Berzenczey elmondása szerint csapának felszerelésére fordította.²⁵

20 *Hajnal István*: A Kossuth-emigráció Törökországban. Budapest, 1927. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai) I. k. 516–517. pp. Kossuth oklevélbe foglalja Váradi Albert óvástételét. Vidin, 1849. október 21.

21 *Bona*: 1999. i. m. III. 416. p.

22 Pl.: *Gracza György*: Az 1848-49-iki magyar szabadságharc története. Budapest, 1894–1898. A hivatkozott rész: V. 888. p. Itt Váradi József helyett Vajda József Kossuth-huszár szerepel.; *Veress*: i. m. I. 207. p.; Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére. Sepsiszentgyörgy, 1899. 76. p.; Érdekes, hogy Váradi 1848–49-es múltja a halálos ítéletében nem szerepel. (*Arzay*: i. m. 178. p.)

23 A török földre menekült emigránsok névsorát közli: *Veress*: i. m. 25–28. pp.

24 A 15. (Mátyás) huszárezred szervezésére lásd: *Süli*: i. m. 146–196. pp. A munka hivatkozik az alakulatról megjelent visszaemlékezésekre.

25 Hunyad megye 1849-es tisztújítására lásd: *Honvéd*, 134. sz. 1849. június 2. 530. p.; Berzenczey elszámolására: Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. Mikrofilmgyűjtemény. Csány László iratai. VII. 203. 22. d. 1849:1270. Berzenczey László levele Csányhoz. Érkezett: 1849. március 9. és 220. d. 1849:2278/PM. Berzenczey László elszámolása. Sajnos az eseményt K. Horváth Ignác a visszaemlékezésében nem örökítette meg. (*Demeter László*: Kovachich Horváth Ignác alezredes emlékirata az 1848–49-es forradalom és szabadságharc székelyföldi eseményeiről. In: *Határvidék*, 1762–1918. I. Felelős szerkesztő: *Demeter Lajos*. 7–52. pp.)

Természetesen teljesen nem lehetünk biztosak abban, hogy a fenn nevezett személy azonos a későbbi vértanúval, mivel a név elég gyakori volt Erdélyben. További adattal Váradi József 1848–49-es szerepléséről nem rendelkezünk.

Váradi József tevékenysége a Kossuth-emigrációban

Váradi József feltehetőleg 1850 végén a Török Birodalomba emigrált. Motivációját – források hiányában – nem ismerjük, de a döntése feltehetőleg személyes elhatározás volt, mivel Váradi komoly pozíciót a szabadságharc alatt nem töltött be. Fentebb már említettük, hogy Váradi nem tartozott a Kossuthtal emigráltak köréhez. Az ő esetében egyetlen kényszerítő ok a kényszersorozás lehetett, bár kellő kapcsolatokkal rendelkező családok ez alól is könnyen szerezhettek mentességet.

1850 elején Makk József tüzér ezredes, komáromi kapituláns kereste meg Kossuthot, vállalva egy újabb magyarországi felkelés előkészítését, megszervezését és vezetését. Fentebb már utaltunk arra, hogy Makk és Rózsafi korábban többször is járt Erdélyben, ahol több erdélyi személy is csatlakozott hozzájuk. Bár az utóbbiak neveit nem ismerjük, nem kizárt, hogy Váradi is köztük volt. A Kütahyában tartózkodó Kossuthtal Makk megbízásából Rózsafi Mátyás és Váradi József próbáltak meg kapcsolatot létesíteni. 1850. december 1-jén levelet írtak Kossuthnak, hogy szeretnének vele találkozni. Elsődleges céljuk az lehetett, hogy eloszlassák Kossuthnak Makk irányában táplált ellenérzéseit. Kossuth 1850. december 23-án válaszolt a levélíróknak, kitérő jellegű választ adva. Végül megenyhült és 200 piaszter útiköltséget küldött Rózsafinak, aki közben több ízben oda-vissza átkelt a határon.²⁶ Kossuth döntésében komoly szerepet játszott az, hogy Rózsafinak sikerült maga oldalára állítania Kossuth nővérét, Meszlényinét Kossuth Zsuzsannát. Váradi és Rózsafi Konstantinápolyba érkezéséről beszámolt az év végi, Ferenc József császárnak készített záró kémjelentés is. E szerint: „*A minap Erdélyből Stambulba érkezett Várady és Rózsafi, aki pap, – sürgönyöket hoztak Kossuthnak, amelyek szerint Kossuth iránt mindenütt nagy sympathia nyilvánul meg. Báró Tecco²⁷ adott Váradyéknak útlevelet, hogy Kütahyába jussanak.*” Ezután Váradi és Rózsafi Kütahyába utaztak, ahová 1851. március 29-én érkeztek meg. Elsődleges céljuk az volt, hogy Kossuthot meggyőzzék a Makkról szóló hírek túlzott voltáról. Az eredmény elérése után pár nap múlva visszautaztak Konstantinápolyba.²⁸

26 Károlyi: i. m. 21–26. pp.; Hentaller: i. m. 22–24. pp.; Berzeviczy: i. m. I. 287–288. pp.; Jánossy: i. m. 406–411. pp.; Nyulásziné Straub: i. m. 30–31. pp.

27 Piemont követe a török fővárosban.

28 Idézi: Tábory Kornél: Titkosrendőrség és kamarilla. Akták-adatok a bécsi titkos udvari és rendőrségi levéltárból. Bevezetőjét írta: Marczali Henrik egyetemi tanár. Budapest, 1921. 176. p.; Jánossy: i. m. I. 409. p.

Váradit ezután Brasszában²⁹ lakott, elsősorban módosabb román emigránsok segítették őt. A városban tartózkodott Veress Sándor, akinek visszaemlékezése szerint Váradinak „se pénze, se állása nem volt”. 1851. július 10-én Várad, Veress, Rózsafi, Velics Károly és még két emigráns kirándulni indultak az Olympos hegyére. A meredek hegyoldalon gyalog, lovaikat vezetve jöttek le, kivéve Váradit, aki bámulatos ügyességgel lóháton indult lefelé, kijelentve, hogy „ő huszár volt, ő nem jár gyalog, míg lova van”.³⁰ Fentebb már utaltunk arra, hogy Várad testvére László, aki korábban Hunyad megyében szolgabíró volt, szintén emigrált a Török birodalomba. Róla Veress Sándor e sorokkal emlékezett: „a másik azonban mindvégig köztünk maradt, s mívelt modora és becsületessége által közkedvességben állott”.³¹

A kirándulás után Veress, Várad, Velics és Wesselényi Gömlecke, Brusza kikötőjébe mentek, azzal a szándékkal, hogy Kossuthtal Amerikába menjenek. Tervükről azonban Kossuth, akivel személyesen is találkoztak, lebeszélte, mondván Törökországban nagyobb szükség lehet rájuk, innen, ha kell az első hívó szóra indulhatnak a haza felszabadítására.³²

Kossuth felhatalmazása alapján Makk Bukarestben üttötte fel a főhadiszállását, ahova ügynöke, Várad is elkísérte. Makk innen akarta irányítani a székelyföldi szervezkedést, valamint Erdélybe a fegyverek becsempészését. A városban kökösi Nagy József köztisztviselőként álló szabómesternél bujkáltak. Ez azonban rövidesen kiderült, az osztrák konzul feljelentése nyomán a román hatóságok 1852. január elsején Nagy Józsefet és nejét elfogták és átadták őket az osztrák hatóságoknak. Tettükért Nagyszebenben több éves börtönbüntetést szenvedtek.³³

A rejtékhely felfedezése után Váradit Dimény József bukaresti református lelkész bujtatta.³⁴

Kossuth időközben megvonta a bizalmát a Bukarestben tartózkodó Makktól, – akinek a működését azonban továbbra sem korlátozta – egyidejűleg új személyt bízott meg a magyarországi felkelés előkészítésével: Gál Sándor ezredest, aki 1849-ben a székelyföldi hadosztály parancsnoka volt, aki tényleges tevékenységét a későbbiek folyamán Konstantinápolyban folytatta. 1851. november 19-én tehát Kossuth kinevezte Gált az erdélyi felszabadító sereg főparancsnokává. Az ügy előzménye az volt, hogy Gál a kapott felhatalmazás alapján 1851. november 15-én elkészítette az erdélyi felkelésre vonatkozó tervezetét.

A tervezetet Gyalóky Jenő kiváló magyar hadtörténész rendezte először sajtó alá. Gyalóky, mint az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc hadtörténetének avatott művelője alapos elemzést készített a tervezetről. Szerinte

29 Brassza, (Brusa, Piusa), az azonosnevű, törökországi vilajet székhelye Kiszáziában a mysiai Olympos alján.

30 Veress: i. m. I. 206–207. pp. és 210. p.

31 Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár. Várad-ügy 1853–54-ben. R.33.; Veress: i. m. I. 231–232. pp.

32 Veress: i. m. I. 218–219. pp.

33 Veress: i. m. I. 248. pp.; Jánossy: i. m. I. 473. p.; Árvay: i. m. 170. p.; Nagy József szabómester folyamodása az igazságügyi minisztériumhoz. Bukarest, 1867. szeptember 26. Közl.: *Benczédi Gergely*: Berde Mózsza életrajza. Budapest, 1901. 105–108. pp.

34 Koós: 1890. i. m. I. 383. p.

összességében Gál tervezete nélkülözött minden valóságot. Legelőször is téves volt az az elgondolása, hogy az ország lakossága készen állt a felkelésben való részvételre.³⁵ A volt honvédtisztek közreműködésére hiába számított, mert ezek vagy börtönben voltak, vagy bujkáltak, avagy emigráltak. Ráadásul – tekintve Aschermann Ferenc, K. Horváth Ignác és Székely Gergely fentiekben felvázolt álláspontját – még az Erdélyben élő volt honvédtisztek támogatása is kétséges volt, mivel az utóbbiak leginkább visszavonultságban éltek. A lakosság tömeges önkéntes csatlakozására számítani alig lehetett, még 1848–1849-ben is sorozni kellett a honvédalakulatok többségét. Az osztrákok – kiterjedt kémhálózatuk révén – szinte Váradi minden lépéséről információval rendelkeztek. Ennek alapján szinte reménytelen volt Gál azon terve, hogy a román fejedelemségek területéről 30.000 puskát, 6000 kardot, 24 ágyút és nyolc tarackot csempészen be Erdélybe. Ugyanígy az is, hogy a Székelyföldön 50 fős gerilla csapatokat állítsanak ki és fegyverezzenek fel. Abban, hogy az Erdélyben állomásozó sorkatonaság magyar állománya átáll a felkelés oldalára, szintén nem lehetett bízni, mivel a székely ezredeket más tartományokba vezényelték. Ugyancsak képtelenség volt, hogy a szervező Erdélyben öt megerősített tábort kívánt létrehozni 155.000 fős összlétszámmal, mivel ennyi ember mozgósítása és ellátása logisztikailag megoldhatatlan lett volna.³⁶

A törökországi magyar emigráció tagjai rendkívül bizalmatlanok voltak Gállal szemben, mivel terveit és módszereit károsnak ítélték. Pap János volt honvédtiszt e sorokkal bírálta: „*Gál Sándor biztosabb égálj alatt Konstantinápolyban tartózkodott, hol egyszerű mesterembereket, szolgálakat, kocsisokat nevezett ki a megalakítandó magyarországi hadsereghez kapitányokká, őrnagyokká, ezredesekké*”.³⁷ Innen eredhet Váradi József századosi rendfokozata is, noha ő semmiféle katonai előképzettséggel nem rendelkezett.³⁸

1852. április 12-én Kossuth kinevezte Gált törökországi ügyvivőjévé és a helyi megbízottjait mind alárendelte. Ekkor Gál már Konstantinápolyba tartózkodott, ahová március közepén érkezett meg. Presztízisének növelése érdekében Kossuth utólagosan, 1849. július 29-ére visszadatálva kinevezte őt tábornoknak. Így rangban fölé került a szintén ezredesi rangot viselő Makknak.³⁹

Gál megbízásával azonban Makk működése sem szűnt meg, utóbbi továbbra is Bukarestben tartózkodott. Ráadásul Gál rögtön kinevezése után levelet írt Makknak, aki április végén válaszolt, ennek nyomán Gál két ügynököt is

35 Bár itt védelmére mentségül kell felhoznunk, hogy az utóbbit Makk és ügynökei terjesztették. (Tábori: i. m. 176. p.)

36 [Gyalóky Jenő]: Gál Sándor terve az erdélyi felkelésről. Hadtörténelmi Közlemények, 1929. 179–187. pp.

37 Szalczser: i. m. 444. p.

38 A törökországi emigráció Gálról alkotott véleményére lásd: Veres: i. m. I. 254. p.; Szalczser: i. m. 443–444. pp.; Velics: i. m. 150. p. Az emigránsok véleményét kritizálta: Benedek István: Gál Sándor a Velics Károly cikkeiben. In: 1848–49. Történelmi Lapok. Szerk.: Kuszko István. Kolozsvár, 1895. 24. sz. 201. p.

39 Berzeviczy: i. m. I. 310–311. pp., Károlyi Dénes: Gál Sándor. In: 1848. Arcok, eszmék, tettek. (Tanulmányok) Bukarest, 1974. 258–276. pp. A hivatkozott rész: 274–275. pp.; Nyulásziné Straub: i. m. 31. p.; Németh: 2008. i. m. 89–90. pp.

útnak indított Erdélybe, emellett lépéseket tett a moldvai csángók megnyerése érdekében, s felhívást intézett az Erdélyben állomásozó sorkatonaság tisztjeihez, csatlakozásra szólítva fel őket.⁴⁰ Végül pedig a Török–Gálfi–Horváth mozgalom tagjainak 1852 eleji tagjainak letartóztatása után 1852 nyarán a felkelés megszervezésére, Háromszékre küldte Váradi Józsefet.

Gál és Kossuth kapcsolata azonban rövidesen megromlott, így a kormányzó még 1854-ben visszarendelte őt Londonba. Emiatt elhidegült Kossuthtól, erre a tényre az osztrák titkosrendőrség is felfigyelt, mint olyan szempontra, amit a későbbiek folyamán esetleg ki lehet használni.⁴¹

Váradi József működése Háromszéken (1852–1854)

Gál Sándor 1861-ben, Nápolyban megjelent visszaemlékezésében elismerte, hogy Váradit ő küldte Székelyföld határára, azzal a kitételrel, hogy a határt ne lépje át, ugyanakkor szervezze meg az erdélyi felkelést. Noha Gál szerint Váradi jó katona volt,⁴² hiányzott belőle a konspirációs készség, bement Erdélybe és ez okozta a bukását.⁴³

Ez azonban nagyon erős túlzás és leegyszerűsítés. Az elsődleges probléma az volt, hogy az osztrák titkosrendőrség ügynökei révén mind Makkot, mind Gált kivételes megfigyelés alatt tartotta, szinte minden lépésükről tudtak. Ez okozta a Török–Gálfi–Horváth mozgalom bukását, valamint Makk bukaresti rejtkehelyének felfedezését. Emellett tudtak az Erdélybe csempészett proklamációkról, valamint információval rendelkeztek Váradi József beküldéséről is.⁴⁴ Feltehetőleg ennek hatására rendelte el a háromszéki kerületi főbiztos, Kovács István kapitány a szék határvonalainak szigorúbb őrzését, valamint az utazók szoros felügyeletét.⁴⁵

Veress Sándor szerint „*Gálnak ezen választása, még ha a legjobb szándékból történt is, igen gyászos volt...*” A román fejedelemségekben élő magyarok Makk lebukása óta állandó üldözésnek voltak kitéve, illetve az emigrációt erősen megosztotta a beépült osztrák kémektől és az árulástól való félelem. Ráadásul Makk és Gál az emigrációnak mindazon tagjait – akik a magyarországi felkelés szervezését ellenezték – eleve árulónak nyilvánították és nyilvánosan megbélyegezték.

40 *Jánossy*: i. m. II/2. 796. p. Gál Sándor levele Kossuth Lajoshoz. Konstantinápoly-Pera, 1852. április 21. Gál közölte, hogy már háromszor írt Makknak, de választ nem kapott. Majd így folytatja: „Okát képezem.”; Uo. 827–829. pp. Gál levele Kossuthhoz. Várna, 1852. május 12.; Uo. 845–846. pp. Gál levele Kossuthhoz. Ruszcsuk, 1852. május 25.; Uo. 1013–1019. pp. Gál kiáltványa. (dátum nélkül)

41 *Tábori*: i. m. 251. p.

42 Ezt a véleményét nem tudjuk, mire alapozta.

43 *Zágoni*: i. m. 138–139. pp. Nem lehet kizárni azonban, hogy az emigránsok által annyira kritizált Gál, akinek működése révén több személy szenvedett halál- vagy súlyos börtönbüntetést, az emlékiratában így próbált mentegetőzni.

44 *Tábori*: i. m. 251. p.

45 Erre vonatkozólag szemléletes példákat hoz: *Albert*: i. m. 108–111. pp.

Pedig Veress szerint sok esetben még kémre sem volt szükség, mivel elég volt egy-két emberrel beszélni és a fecsegés révén rövid időn belül úgymint minden gyorsan elterjedt. Árulónak tartották Veress is, aki barátjának, Váradi Józsefnek többször kifejtette, hogy Erdélybe való bemenetelével az ügynek semmit sem fog használni, legfeljebb a császári kormánynak tesz szolgálatot.

Váradi tehát 1852 nyarán elindult Bukarestből Erdélybe. Útja Moldván át a Gyimesi-szoroson keresztül vezetett Erdélybe. Előtte pár hétig Comănești-en (Kománfalva, Bákó megye, Románia) Koeminger úr vendégszeretettel élvezte. Róla az a hír járta később, hogy osztrák besúgó volt, mivel az osztrákok később bárósították, de ezt Veress csak koholmánynak tartotta.⁴⁶

Váradi feladata – összhangban Gál erdélyi felszabadítási tervzetével – a székelyföldi bizottmányok és a gerillacsapatok felállítását volt. A szervezés költségeit – Kossuth tudtával – Gál kölcsönjegyek kibocsátásával akarta fedezni. Az utóbbiak értékesítése szintén Váradi feladatai közé tartozott.⁴⁷

Fennmaradt néhány levél, amelyeket titkosírással, az örmény ábécé betűinek felhasználásával írtak. Ezeket Kiss Mihály árkosi unitárius pap, a szervezkedés részese másolta le és közölte utólag a Sepsiszentgyörgyön hetente kétszer megjelenő Nemere című lapban. Az elsőt Gál 1852. május 17-én írta Konstantinápolyból Váradi számára. Ebben határozottan utasította, hogy menjen be Székelyföldre, Csík- és Háromszéken – együttműködve Cseh Sándorral, Mikó Antallal⁴⁸ és Endes Miklóssal⁴⁹ – egy vagy kétezer embert szervezzenek be, lovakkal vonuljanak a határra és csatlakozzanak a Gállal az élen betörni kívánó seregéhez. Ha a fenti feladatot végrehajtotta, térjen vissza Moldvába, pontosabban Bákóba és szervezzen egy 3-4 ezer fős csapatot az ottani csángókból. Közölte, hogy pénzt csak egy hónap múlva tud küldeni. Egyben megróttta Váradit, hogy nem volt elég óvatos, mivel egy Gál által kémnek tartott személy előtt is beszélt a terveiről.

Gál leveléhez mellékletben csatolta a székelyföldi felkelés szervezésére vonatkozó irányelveit, amely a „Rendezés” címet viselte. Gál Erdélyt 3 kerületbe

46 Veress: i. m. I. 252–254. pp.; Árkosi Kiss Mihály szerint Váradit 1852. július 13-án nevezte ki Makk erdélyi felkelési biztosnak. Feladata volt az Olt-völgyi felkelést megszervezni, illetve kétmillió forintot felvenni a lakosságtól kölcsönutalványok ellenében. (*Nemere*: i. m. 213. p.)

47 *Németh György*: A tábornok, aki ezredes volt. Gál Sándor (1817–1871) tábornoki kinevezése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. évfolyam, 2. szám (2006) 483–491. pp. A hivatkozott rész: 486. p.

48 Csíkzsögödi Mikó Antal 1806-ban született. 1836-ban királyi pénztárnok, 1846-ban úrbéri bizottsági tag, 1848-ban az utolsó erdélyi rendi országgyűlés választott pótkövete, majd Csíkzsögöd népgyűlésen megválasztott csendőr biztosa. A Bach korszakban nem vállalt politikai szerepet, 1854-ben főadókataszteri tanácsos. 1860-ban, az „alkotmányos érában” csíkszék főkirálybírójává választották. 1863-ban jelen volt Nagyszebenben, de nem vett részt a tartománygyűlésen, hanem ő is a tiltakozó nyilatkozat egyik aláírója. 1865-ben Csíkszék kinevezett főispánja, 1867 nyarától a király által kinevezett ideiglenes, majd haláláig rendes főkirálybírója. Csíkszékben mindvégig nagy népszerűségnek örvendett. Meghalt Csíkzsögödön 1874. február 19-én.

49 Csíkzsentsimoni Endes Miklós 1830-tól asszessor, 1834 májusától alcíki notárius, 1835 novemberétől Alcsik választott alkirálybírája. 1848 nyarától a magyar kormány által kinevezett alkirálybíró Alcsíkban. A feyverletétel után a szabadságharc alatti tevékenységéért vizsgálati fogságba került.

tagolta, ebből egyet a Székelyföld képezett. A Székelyföldet pedig 4 kerületre az alábbiak szerint:

<i>Kerület száma</i>	<i>Területe</i>	<i>Csatolt terület</i>
1	Csíkszék	-
2	Háromszék	Barcaság, Felső-Fehér megye
3	Udvarhelyszék	Küküllő megye
4	Marosszék	Mezőség, Szászrégen

Terve szerint minden kerület 3–4 alkerületre oszlott, ezek élén albiztos, míg a falvakén egy-egy helybeli, maguk közül választott biztos állt. A szervezetbe bevont egyének között a „titkos” ismertető jel az alábbi: kézfogás kinyújtott mutató ujjal, balkézrel pedig az orr alá nyúlás, vagy ez a köszönés: „Áldás”, amelyre a válasz „Mindenkor”. Fontosnak ítélte a mozgalom számára az egykori ágyúöntő munkások, mesteremberek, élelemszállítók és lókereskedők megnyerését. A székelységet adóelengedéssel és a sőügy rendezésével kellett volna maguk mellé állítani, ezen intézkedések együttes neve „segedelem a jóllétre” volt.

Gál a székely férfilakosságot 24–30 éves korig tervezte mozgósítani, belőlük 24 gyalogoszászlóaljbat, három lovasezredet és egy ágyúüteget akart kiállítani. A 30–50 év közötti korosztály otthon maradván a terület védelmét biztosította volna. A mozgósított sereg gyülekezési helyeiül Csíkszeredát, Gyergyószentmiklóst, Sepsiszentgyörgyöt, Kézdivásárhelyt, Marosvásárhelyt, Makkfalvát, Brassót, Hétfalut és Küküllővárt határozta meg. Gál Kossuthtól 15.000 fegyvert és 10 millió forintot várt, a fegyvereket Aknavásáron (Târgu Ocna, Bacău megye, Románia) át akarta Erdélybe csempészni.

A felkelés kezdetén a császári hivatalnokokat, csendőröket és a „rossz szellemű egyéneket” le kellett volna gyilkolni, majd az adóhivatalokat megrohanni és pénzt szerezni a további felkeléshez. Az utóbbi központjául Gál a csíkszeredai várat szánta, amelynek stratégiai fontosságát néhány sorban kifejtette. Bevételehez még a kutak megmérgezését is megengedhetőnek tartotta.⁵⁰

Váradi is írt Gálnak, pénzt sürgetett, valamint megbízójánál arról tudakozódott, hogy milyen utakat kíván választani, sőt útirány javaslatot is tett az erdélyi betöréséhez. Gál az 1852. október 21-én írt válaszában kifejtette, hogy átérzi a pénzhiányt, küldött is, feltehetőleg elakadt a küldemény. Az utóbbit és Váradi új megbízatását Makkon keresztül jutatta el hozzá. Ugyanakkor mereven elzárkózott attól, hogy a terveiből bármit is eláruljon. A levélre Váradi november 14-én válaszolt. Mentegetődzött, hogy nem küldött rendszeres tudósításokat, de Gál nem ismerheti az ő működésének a nehézségeit. Azt, hogy Bukarestből gyér tudósítások érkeztek Gálhoz, annak oka, hogy leveleit Makkon keresztül kénytelen továbbítani. Váradi – beszámolója szerint – Bukarestből 1851. augusztus közepén indult el Bákóba (Bacău, Románia), ahol Mezei Antal vendéglősnél szállt

50 *Nemere*: i. m. 205–206. pp. Ugyanitt található egy végrehajtási terv is, amely Gál erdélyi felszabadítási tervzetének a Székelyföldre alkalmazott rövidített változata.; Gál a Váradi óvatlanságára vonatkozó megjegyzését a visszaemlékezésében is megismételte. (*Zágoni*: i. m. 139. p.); Cseh Sándorra lásd: *Bona*: 2000. i. m. 286. p.

meg. Ő közölte vele, hogy sietnie kell Székelyföldre, mert ott már nagyon várnak rá. Itt intézkedett hozott a csángók szervezésére, de óvatosan kellett eljárnia, nehogy nyílt szervezkedésük orosz beavatkozást provokáljon ki. A következő állomás Pusztina volt, itt Bardócz János⁵¹ római katolikus plébánosnál szállt meg. Az utóbbi óvatosságra intette, mivel a császári hatóságok szigorúan ellenőrizték a határt. Ezután tovább indult rendeltetési helyére, Csíkba, ahol Balázi Lajos⁵² találkozott. Munkáját azonban nehezítette, hogy azok a személyek, akihez utasították vagy börtönben ültek, vagy ismeretlen helyre távoztak. Váradi eddigi tevékenységének eredményeit az alábbiakban foglalta össze:

- Minden székely székben titkos szervezetek alakultak, amelyeknek működése rövidesen meghozza a gyümölcsseit.
- Összekötetést teremtett Magyarország felé két irányban: Kolozsváron és Hunyad megyén át. Egyben felvette a kapcsolatot egy kolozsvári nyomdával is.
- Intézkedett a Küküllő- és Szamos-völgy katonai szervezkedésére.
- Csík- és Háromszéken 100 gerillát állított ki, ez a létszám szükség esetén megháromszorozható. Rendelkezik 682 szuronyos lőfegyverrel és három felszerelt ágyúval.
- Intézkedett a hivatalnokok, a katonaság és a csendőrség megfigyelésére.
- A Háromszék és Bukarest közötti összekötetést megteremtette. A Csíkszék és Moldva között még a csíki tartózkodása idején létrehozta, de később a kémek miatt leállította. Ha kap pénzt, akkor ezt is újraindítja.
- A felkelés vezetését Dobay József,⁵³ Forró Elek⁵⁴ és K. Horváth Ignác volt honvédtisztek távollétük miatt nem tudták átvenni. Földvári Károly⁵⁵ és Cseh Sándor börtönben vannak. Állítása szerint felvette a kapcsolatot Dobayval és K. Horváth Ignáccal, akik ígéretet tettek neki, hogy hazatérésük esetén átveszik

51 Bardócz János Szentkatolnán született 1821. június 21-én. Tanulmányai egy részét a bécsi Pázmáneumban végezte. 1844-ben szentelték pappá. Előbb egyházmegyesi pap, majd Gyergyószentmiklóson tanár, Kolozsváron káplán, Gyulafehérváron püspök helyettesi titkár és aljegyző, 1848-ban Marosvásárhelyen ismét tanár. Korának egyik legismertebb forradalmi és köztársasági beállítottságú népszónoka. Beszédei miatt 1848 októberében kitiltották a gyulafehérvári várból. A császáriak elől menekülve Debrecenbe ment. 1849 februárjában visszatért Erdélybe és tábori lelkész lett. A szabadságharc után Moldvába emigrált. Prála-Monostor (Pralea, ma Căiuți, magyarul Köves községhez tartozik) csángó falu papja. Feljelentés alapján elfogták, Marosvásárhelyre hurcolták. Csíksomlyón is raboskodott, de börtönéből kalandos úton megszökött. Visszament Moldvába. Részt vett a Makk-féle összeesküvésben, állítólag fellázította a környékbeli csángó falvakat. Végleg feltehetően a kiegyezés táján tért haza. Mikár Zsigmond 1869-ben megjelentetett névkönyvében még szerepelt, mint 1868-ban még életben lévő volt tábori főpap, de további életútja ismeretlen.

52 Balási (Balássy) Lajos, előneve: kászonimpéri. Kászonimpéri birtokos, a szabadságharcban Bocskay-husár, ki súlyosan megsebesült a kozákok elleni egyik ütközetben, annyira összevagdalták, hogy testében részben béna maradt. Később 1873-ig kászoni alkirálybíró, majd országgyűlési képviselő. Az 1877-es székely puccs részese, gyanúsítottja, melyért 8 hétig tartották fogva. Egyes adatok szerint 1901-ben halt meg.

53 Dobay Károly (1820–1898) a szabadságharcban a Besztercei hadosztály parancsnoka volt. (*Bona*: 2000. i. m. 306–307. pp.)

54 Forró Elek (1813–1893) a szabadságharcban a dévai hadosztály parancsnoka volt. Ebben az időszakban Magyarországon, Abonyban élt. (*Bona*: 2000. i. m. 335–336. pp.)

55 *Bona*: 2000. i. m. 338–339. pp.

a felkelés vezetését. Emellett számított még Albert Prouvy⁵⁶ volt Mátyás-huszár őrnagy támogatására is. Javasolta Aschermann Ferenc ezredes bevonását, mivel benne a „jó értelmiség” sokat bízik.

– Intézkedett a kiállítandó fuvarokról, ezek nyugtáiról, valamint a lovas gerillákról.

– Az erdélyi sorgyalogezredeknel altiszteket szervezett be, ezek befolyással tudnak lenni a nem magyar állományra is. A sorkatonaság 16 ezer fős, nagy része magyar és román, kisebb fele lengyel és cseh. Van egy magyar kiegészítésű huszárezred is, ennek csak egy kis része maradt feketesárga érzelmű.

– Az élelemraktár Brassóban lesz, amelyhez a 7000 köböl búzát már gyűjtik.

Eddigi tapasztalatait az alábbi sorokban összegezte: „Általában a működés könnyű, a nép óhajtván várja megváltása órája gyanánt a kitörést, önbizni várja, látja néha vásárokon is proklamációkat osztogatni.” Egyben kérte Gált, hogy a betörésének napját legalább 20 nappal előbb tudassa vele, hogy ő is időben felkészülhessen. Emellett ismételt pénzt sürgetett, pontosabban 5000 forintot, illetve kérte Gált, hogy leveleit a bukaresti református lelkészhez küldje, aki továbbítja azt Rákosi Domokos volt honvéd hadnagyhoz, vele ugyanis ő összeköttetésben áll.⁵⁷

Váradi levelét elemezve megállapíthatjuk, hogy az ugyanolyan messze állt a valóságtól, mint Gál erdélyi felszabadítási tervszövege. Túlzás, hogy minden székely székben kiépítette a szervezeteket, a háromszéki gerillák létszámára és fegyverzetére vonatkozó számai sem valósak. A sorkatonaság állományában kevés volt a magyar, mivel a székely ezredek már korábban elvezényelték Erdélyből. Magyar kiegészítésű huszárezred az országrészben ismereteink szerint ekkor nem állomásozott. K. Horváth Ignác és Aschermann Ferenc – Székely Gergely idézett visszaemlékezése szerint – már Makk mozgalmát sem támogatta. A népnek felkelésre való készségéről pedig – a későbbi történések függvényében – szintén nagyon erős kétségeink vannak.

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy Váradi – bár elsődleges feljebbvalójának Gált tekintette – Makktól is kapott felhatalmazást 1852. július 13-án. Az utóbbi tartalmát fontossága miatt teljes terjedelmében közöljük:

⁵⁶ Bona: 2000. i. m. 582. p.

⁵⁷ Neme: i. m. 206–207. pp. és 209. p.; Rákosi Domokos – Nagy Sándor kutatásai szerint – a szabadságharc alatt a Vöröstoronyi szorosban állomásozó székely tüzérek élelmézésért felelős tizedese volt. Hadnagyi rendfokozatát feltehetőleg az emigrációban nyerte el. (Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harcra 1848–49. Kolozsvár, 1896. 133–134. pp.)

„A magyar kormány nevében

A magyar honvédbad visszaszervezősége

Szabadság, egyenlőség, testvériség!
M megbízó levél

Miután az okvetlen bekövetkező szoliditáris⁵⁸ európai szabadságharc közel kitörőfélben van, a harcban hazánk függetlenségének visszaszerzése tekintetéből szövetségben Európa minden elnyomott népeivel e harcban részt vehessen, az előkészületek általánosságban a törvényesen egyesült két magyar testvérhon majdnem minden pontján bévégezve vannak, azonban hogy a külön stratégiai fontosságú pontok külön és gyorsabb szervezés alá vétessenek, szükséges, hogy ezek egyes, e tekintetben felbatalmazott szervezőkre bízassanak. Azért:

Alolírt, a magyar nemzet törvényesen választotta kormányzója, Kossuth Lajos úrtól személyes, Kutabiában jelenlétemben 1851^{ik} évi június 24^{én} kelt megbízó levele által nyert felbatalmazásom szellemében a fennebb érintett sürgető körülmény által vezéreltetve, ezennel Váradi József vezérkari honvéd százados urat a székeley, különösen az Olt-völgyi népfelkelési tömegek alvisszszervezőjévé nevezem ki, mely kinevezésem nyomán utasítom őt, az Olt-völgyi népfelkelés tömegeinek és a honvéd hadak szervezését két millió pengőforintnyi magyar bankó – a nemzet-költsön nyugtatványok melletti beszédését, és ez összevegek Csík- és Háromszéken leendő biztos számadás melletti kezeltetését hazafiúi eréllyel rendezni és igénybe venni; e teendők körébeni búséges és lelkiismeretes eljárás olyszínű köteletségévé tétetvén, mellyel másra átrubáznia nem szabad, személyes felelőssége alatt köteleztetvén ezeknek a működési körben eső honvéd törzs-, s erélyesb főtisztek és a kormány láthatatlan közadminisztráció létegeinek segítése s egyetértő közreműködése általi végbevételére és szervezésére.

Hason intézkedések tétettek a két testvérbaza minden pontján, minthogy azonban megeshető, hogy az egyik vagy másik vidékre utasított sous-organisateur⁵⁹ az országba be nem hathat, ne hogy az illető vidék rendezetlenül maradjon, utasítom e végre említett százados urat a következőkre: 1. Egész Erdélyre nézt felállítand egy-egy ideiglenes organisateurt a Maros, Szamos, két Kükküllő völgyekre, és Gyulaférvárra nézt. 2. Szinte egész Erdélyre nézt, az eddig tett intézkedések alapján a magyar közadminisztráció láthatatlan létegeinek, ily szerkezetű magisztrátusoknak és egyéb, – az előleges készületek megtételére szükséges hatóságok szervezését eszközöndi, és azokkal létesítendi. 3^{ak} az államnyugtákat, ha még mindedig meg nem történt volna, – folyókká teendi. 4^{ak} Közlekedést eszközönd a havasalföldi tartományokon keresztül az erdélyi szabadító sereg parancsnoka Gál Sándor ezredes úrral egyfelől, más felől fenntartandja azt velem Debrecenen keresztül pestre. 5. A láda felbontására. 6. Az Erdélyt lakó idegen népfajok barátságos kibékítésére és testvéries egyesítésére eddig tett intézkedéseket tovább folytatni és eredményeztetni! Vagy pedig százados úr mindezeket fogamatba vehesse, felhatalmazom a magyar kormány nevében nyugtatványaimra ezen előkészületi szükségletek fedezésére 10 000 azaz tíz ezer pengőforintnyi különösen felvételére, s számadás alatti kezeltetésére.

58 szolidáris

59 A főszervező által (Makk) kinevezett szervező, akinek a megbízatása egy adott területre szólt.

Valamint, tehát fenn írt Váradi József százados urat a hadi törvények értelmében szigorúan felelőssé teszem e megbízatása körén belőli réa bizottaknak hűséggel, eréllyel és nyomatékkal teljesítésére, minden egyes ponthozai, szóbeli utasításchozi maga alkalmazására – úgy más felől minden honpolgárnak, különösön a kormány titkos orgánmainak kötelességekké teszem néki fenn írt megbízatása körén belől akként engedelmeskedni, miként minden hazafi a kormányosa parancsainak engedelmeskedni tartozik.
– Kelt a havasalföldi tartományokban Foksány városában 1852^{ik} évi július 13^{án} –⁶⁰

A fenti dokumentum azt bizonyítja, hogy Makk – dacára Gál kinevezésének és a Kossuth részéről megnyilvánuló bizalomvesztésnek – továbbra is feljogosítva érezte magát a magyarországi felkelés megszervezésére, Gállal egyenrangú félként. Ez viszont megnehezítette Váradi működését, mert mind Makktól, mind Gáltól kapott utasításokat és ezek nem minden esetben voltak összhangban.

Másfelől Váradinak szüksége is volt Makk kapcsolataira. Fentebb már utaltunk arra, hogy özvegy szotyori Nagy Tamásnénál korábban, még 1849 novemberében megfordult Makk és Rózsafi. Makk a későbbiekben is tartotta a kapcsolatot a sepsiszentgyörgyi özvegy Márk Istvánnéval. Feltehetően a két hölgy révén megismerhették özvegy Benkő Rafaelné⁶¹ is. Így több mint bizonyos, elsősorban szotyori Nagy Tamásné ők ajánlották Váradi figyelmébe.

Bálint Áron visszaemlékezése szerint a szotyori birtokosasszony 1852. július végén érkezett Sepsizoltánba, özvegy Benkő Rafaelnéhoz. A látogatásban nem volt semmi feltűnő, mert gyakran járt egymáshoz a két özvegy, de ekkor kivételesen Nagy Tamásné fogatát nem kocsisa, hanem a látogató hölgy fia hajtotta. Erre felfigyelt az éppen Benkő Rafaelnénál szolgáló Bálint Áron is. Az úrhölgy öreg gazdatisztje, aki asszonyától azt az utasítást kapta, hogy még azon éjszaka a kerteken át csempéssze be a kúriába a rejtőzködő Váradit, minderről szót ejtett Bálintnak, aki figyelmeztette, hogy úgy a maguk, mint asszonyuk érdekében hallgasson. Benkőné személyesen mutatta be Váradit Bálint Áronnak, ugyanakkor azt az utasítást adta, hogy készítsen a kúriában rejtékhelyet a számára. Bálint az épület északi vastag falába, ott, ahol a kúria részét képező árnyékszékhez volt a kijárat, a betétes ajtótok mögött jobb és bal oldalt a falba olyan formában véste

60 MNL OL R.33. 1374–1375. A tartalmát ismerteti Árkosi Kiss Mihály. (*Nemere*: i. m. 54. sz. 1879. július 6. 213. p.)

61 Benkő Rafaelné, született dálnoki Lázár Rozália. Apja Lázár Dávid, 40 éven át, 1848 nyaráig kézdíszéki királybíró. Testvér Lázár Mihály volt honvéd századossal (később Háromszék, a hét székely város főispánja, majd országgyűlési képviselő, a Rikánbelőli reformátusok főgondnoka stb.). Lánytestvérei közül Klára Teleki Mihály cs. kir. őrnagy, Honoráta Ernest Kulitska cs. kir főhadnagy, Veronika, szemerjai Bora Sámuel felesége volt. Férje, nemes altorjai Benkő János és Bara Mária fia, Benkő Raffael cs. kir. százados, árkosi és sepsizoltáni birtokos. Ő építette szülei a sepsizoltáni kúriát, ahol egy ideig Váradi rejtékhelye volt.

Már 1846-ban özvegy lett. Ő hímzte a 85. honvédszászlóalj zászlóját, melynek zászlóanyja volt. Márkosfalvi Kocsis Gábor mentette meg a fegyverletételkor, ma Budapesten a Hadtörténeti Múzeumban őrzik. Szotyori Nagy Tamásnéval Márk Istvánnéval együtt a Makk-, majd a Váradi-féle szervezkedés beavatottjai, melyért fogságot is szenvedett. Idős korában bátyjánál, dálnoki Lázár Mihálynál élt Aldobolyban. Itt is hunyt el 88 éves korában 1896. december 21-én. Sepsizoltánban néhai férje, annak szülei és testvérei mellé helyezték örök nyugalomra.

a két rejtéket, ülőkéket is képezve a fal téglájából, hogy azokban állva és leülve is kényelmesen elfért egy ember.⁶²

*A sepsizoltáni Benkő-kúria
Váradi József rejték helyével
napjainkban.*

62 A kúria jelenlegi, kolozsvári illetőségű tulajdonosa kibontotta az említett ajtótok filungját (betétjét) és rátalált az eddig félig-meddig legendának hitt titokzatos rejték helyekre. A másik búvóhelyet, amelyről Bálint említést tett, és az egyik szobában lévő ágy alatti padlózat alatt volt, pontosabb leírás hiányában, még nem találta meg.

Váradi elsődleges feladata az volt, hogy kapcsolatot teremtsen a Bukarestben működő Makkal és rajta keresztül pedig a Konstantinápolyban lévő Gállal. Ehhez megbízható futárookra volt szükség, ebben Borbáth László⁶³ bibarcfalvi nemes és volt honvéd százados sietett Váradi segítségére. Borbáth három bibarcfalvi lakost kért meg a feladatra: Szabó Áront, Bartalis Ferencet és Bogyor Sámuelet, akik mint borvízkereskedők kértek és kaptak útlevelet Kovács István kapitánytól Havasalföldre. Nehezítette a helyzetet, hogy Váradi pénzzel nem rendelkezett és csak „Benkőné asszony tartotta benne a lelket”. 1853 elején ráadásul Váradi betegségbe esett, pontosabban vízkórságba⁶⁴ és a további kezeléséhez orvosra volt szükség. Kezelésére Bartalis egy baróti orvost ajánlott, Jakabházy⁶⁵ doktort. Azért, hogy közelebb legyenek Baróthoz, Váradit székéren átszállították Bibarcfalvára, Bartalis házába. Ide érkezett Jakabházy is, aki korábban Hunyad megyében volt orvos, így ismerte a Váradi-családot. Javaslatára a beteget átszállították Szabó Áron házába, ahol mintegy kétheti kezelés után felgyógyult. Váradi éppen ekkor kapott 300 forintot a Konstantinápolyban élő testvérétől, Lászlótól, így ki tudta fizetni a kezelés költségeit.⁶⁶

Ettől az időszaktól kezdve Váradi magát a „székely had” vezetőjének tartotta. Erre utal az 1853. január 12-én a Hunyad megyei biztosokhoz írt levele, akiknek neveit a fennmaradt másolatból kihúzták. Az utóbbiakat a „népfajok”, elsősorban a románság megnyerésére buzdította.⁶⁷

Váradi betegsége aggodalommal töltötte el a mozgalom tagjait, mivel kétséges volt, hogy felépül-e egyáltalán. Nagy Samu⁶⁸ volt honvédtiszt és háromszéki katonai parancsnok 1853 augusztusában személyesen kereste meg a frissen szabadult Vischer Konrád⁶⁹ volt honvédszázadost, hogy vegye át Váraditól a szervezkedés vezetését és iratait. Nagy Samuval Makk megbízásából Györffy József⁷⁰ vette fel a kapcsolatot, aki ugyancsak Makk ügynöke volt, és vállalta,

63 Életrajzát lásd: *Bona*: 2008. i. m. I. 199. p.

64 A kiterjedt vizenyőképződéssel (ödéma) járó betegségeket nevezték a korszakban vízkórságnak.

65 Jakabházy János Szentábrahámon (Hargita megye, Románia) született 1803 körül. Ifjabb korában Hunyad megyében orvos. Innen ismerte Váradi József családját. 1849 után Erdővidékre került, Baróton községi orvos. Nem nősült meg. Meghalt 1861. április 26-án Baróton.

66 *Koós*: 1895. i. m. 20. p.

67 MNL OL R.33. 1357. Váradi József levele a Hunyad megyei biztosokhoz. 1853. január 12.

68 Nagy Samu – Szentkatolnai Bakk Endre állítása szerint – egy 1849. július 27-én keltezett nyugtára alapozva – századosi rendfokozattal Kézdivásárhely térparancsnoka volt. A fegyverletétel előtt a 87. honvédszázalaj kötelékében szolgált. Aradon 1850. február 5-én 15 évi várfogságra ítélték. Elítélésekor 46 éves volt. Aradon és Therezienstadtban raboskodott. 1852. június 17-én szabadult. 1868-ban szülőhelyén lakott, rokkant és vagyontalan. Neve Mikár Zsigmond mindkét könyvében szerepel, illetősége Kézdivásárhely. Pálmay József genealógus is megemlíti, megtoldva annyival, hogy egy időben – valószínű 1848 előtt – aljegyző szülővárosában. (Háromszék vármegye nemesi családjai. Szerk.: *Pálmay József*. Sepsiszentgyörgy, 1901. 323. p.). Feltehetően azzal a Nagy Sámuelel azonos, akit 1805. február 8-án kereszteltek. Anyja néhai Molnár András leánya, Molnár Anna. Apja Nagy Zsigmond fia, Sámuel, „kivel a szülés után öszkölt” az anyja 1805. március 25-én (SAL Fond 105. nr. 613. fol. 26v).

69 Életútjára lásd: *Bona*: 2009. i. m. II. 533. p.

70 Csíkszatószei Györffy József Csíkszatószezen született. Nevezték „közönségesen” György Józsefnek is. Az 1848/49-es szabadságharcban honvédként harcolt. Váradi elfogásakor feleségének köszönhetően menekülhetett el Moldvába, ahol Dormánfalván (Dărmănești,

hogy megszervez egy Nagy – Makk találkozót Bukarestben. Vischer rövidesen Bibarcfalvára utazott, és Szabó Áron házában felkereste a lábadozó Váradit. Az utóbbi e szavakkal köszöntötte: „Én vagyok Váradi József, örvendek bajtárs, hogy eljöttél, a többit majd együtt elintézzük.” Ezután a házba érkezett a Váradi által hadnaggyá kinevezett Bartalis Ferenc vezette hatfős járőrcsapat. Bartalis közölte, hogy minden rendben van, nincs csendőrijárőr a falu közelében. Ezután egy külön helyiségben Váradi és Vischer tárgyalásba kezdett. Váradi közölte, hogy felépült, nincs szükség a felváltására, de a továbbiakban is számít Vischer közreműködésére. Az utóbbi kérte, hogy Váradi mutassa meg neki Kossuth, vagy legalább Gál Sándor felhatalmazó levelét, azonban kitérő választ kapott. Ezután Vischer és Györffi bement Barótra, ahol Csató József⁷¹ római katolikus plébánossal tárgyaltak. Mindhárman arra a következtetésre jutottak, hogy Váradi tevékenysége vést hozhat ez erdővidéki birtokosságra és értelmiségre. Ezért ismételtén kérték Váradit, hogy mutassa be Kossuth, vagy Gál felhatalmazását, de ő elzárkózott a kérés teljesítése elől.⁷²

Ezután Váradi szállását és búvóhelyét egy rövid időre áttette Zalánba, Apor Józsefné⁷³ házába. Sikerült beszerveznie a zaláni illetőségű Vass István volt honvéd századost, Apor Józsefet⁷⁴ és az Árkoson lakó Ütő Dániel⁷⁵ volt honvédet, sőt szervezkedés céljából többször is járt Sepsiszentgyörgyön. Ebben az időszakban történt árkosi Kiss Mihály unitárius lelkész beszervezése, a közvetítő Vass és Ütő volt. Kiss elküldte Váradinak az üdvözetét, mire a következő választ kapta az örmény ábécé betűin alapuló titkosírással:⁷⁶ „*Tavaszelő, 18-án 1853. A nem várt, de annál meglepőbb őszinte örömet s tán viszonyai közt némi elismerő méltány dús jutalmat adó szíves üdvözetet óhajta hova hamarabb egy meleg baráti kézszorítás mellett megköszönni a hazafias érzelmek fonságát s az ezeket növesztő lelki emléket*

Bákó megye, Románia) bujkált. Önként tért vissza és adta meg magát a hatóságoknak. A 12 év várfogságból négyet letöltött. 1867-ben Csík megyei levéltárnokká választották, 1876-ban árvaszéki nyilvántartó. 1877-ben részt vett az úgynevezett „székely puccsban”. Születésének és elhalálozásának dátuma ismeretlen.

71 Csíkszatószegei Csató József 1818-ban született. Baróton 1849–1854 között plébános. Innen Nagykászonba, majd Csíkszentgyörgyre ment. Az 1850-es évek végétől székelyudvarhelyi esperes és plébános. Neki és sepsiszentiványi Henter János ügybuzgóságának köszönhetően indult be 1860. december 3-án a székelyudvarhelyi Római Katolikus Leánynevelő Intézet. Mint pápai prelátus vonult nyugdíjba. Halála előtti években Csíkszentimrén lakott. 1870. június 23-án hunyt el. A csíkszentimrei templom kápolnájába temették el.

72 *Endes*: i. m. 318–320. pp.

73 Apor Józsefné, az idősebb zaláni Apor József özvegye, született küllőfalvi Lukácsffy Florentina, aki még az 1880-as években is életben volt.

74 Apor József, zaláni Apor József és küllőfalvi Lukácsffy Florentina (Flóra) fia. Keresztelték 1826. április 8-án Zalánban. Az 1848/49-es „szabadságharc bajnoka”, honvédtiszt. Rendfokozatát nem ismerjük, feltehetően hadnagy volt. Felesége 1857. július 18-tól albisi Baktsi Mária. Pálmay József szerint 1852-től 1857-ig szenvedett várfogságot. Más adat szerint az aradi vár foglya. A róla készített akvarellt, melyet a sepsiszentgyörgyi Gyárfás József Képtárban őriznek, a feljegyzés szerint, fogolytársa, Rákóczi Hugó festette. 1899. november 12-én hunyt el Gidófalván.

75 Életrajzára vonatkozóan lásd: *Demeter Lajos–Demeter László*: Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–49. évi szabadságharcban I. Árkos. In: *Acta Siculica*, 2007. Szerk.: *Boér Hunor–Kinda István*. Sepsiszentgyörgy, 2007. 433. p.

76 Kiss Mihály szerint többféle titkosírás létezett. (*Nemere*: i. m. 229–230. pp.)

*leginkább méltányolni tudó magányában is a szíves megemlékezés által fölkeresett. Igaz bontárs: József*⁷⁷ – Ettől kezdve Kiss rendszeresen jelen volt a titkos tanácskozásokon. Itt állandó téma volt a tagok toborzása, a végrehajtási tervek kidolgozása és a pénzkérdés.⁷⁷

Szervezés közben jutott el Váradi a kézdiszékhez tartozó Maksára, egy befolyásos személyhez, akit Bálint Áron nem nevezett meg. Szerinte az illető visszaélt Váradi bizalmával és mindenről tudósította Kovács kapitányt. Ennek tudta be, hogy Kovács éjszaka két csendőrrel megjelent Váradi búvóhelyén Benkőnénel, és házkutatást tartott. Bár Váradinak sikerült elrejtőznie a már említett ajtótok mögötti rejtkehelyen, Kovács elfogatta Benkőnéét és Kézdivásárhelyre vitette. Így Benkőné házából Váradinak és társainak menekülniük kellett, egy ideig mindig más faluban bujkáltak, általában bírónál vagy jegyzőknél. A gyakori helyváltásra azért volt szükség, mert Kovács kapitány folyamatosan kutatott utánuk.

Bujkálásuk során jutottak el a Kézdi- és Orbaiszék határán fekvő Mátisfalvára, ahol Becző Miklós⁷⁸ helyi birtokos egy 50 fős csapatot toborzott a számukra, sőt a felkelőket fegyverrel és lőszerrel is ellátta.⁷⁹ Váradi velük és azzal a pár erdővidéki emberrel, akiket be tudtak szervezni, tervezte, hogy egy-egy éjszaka során megrohanja és elfoglalja a csíkszerdai, illetve a sepsiszentgyörgyi adóhivatalokat, a megszerzett pénzen pedig újabb felkelő csapatokat szervez. Elvonulva Bibarcfalváról észak felé, 1853. október 2-án a Hargitán, valahol Bardóc fiúszék és Csíkszék határán, a csíkszentkirályi erdőben húzták meg magukat. Itt jelentkezett azonban az első logisztikai probléma, az élelmezés megoldása, amelyre Váradi, nem lévén képzett katonatiszt, egyáltalán nem gondolt. Azért, hogy elláthassa embereit, Váradi 1853. október 3-án két, már korábbról ismert, a számára megbízhatóbbnak tűnő bibarcfalvi illetőségű Bertalan Lászlót és Benedek Dánielt felhatalmazta arra, hogy szerezzenek két fiatal vágómarhát, olyanokat, amelyek még nem igás állatok, a pásztort pedig hozzák magukkal, hogy Váradi személyesen magyarázhassa el az érintettnek az intézkedés szükségességét. Utasításai ellenére a két legény a kissé északabbra elterülő zsögödi erdőn, a vádiratban név szerint megnevezett két béres tiltakozását semmibe véve, egy fát szállító négyökrös erdőlőszekérből fogta ki az egyik ökröt, és hajtotta el. A rekvirált ökröt Csíkszögödtől keletre fekvő Csíkszentlélek falusi bírójáé, Szakáts Józsefé volt. Bálint Áron rögtön észlelte a problémát, és kérte Váradit, hogy ne ölese le az ökröt, de a szükség törvényt bontott, és végül levágták az állatot. Váradi József Bálint Áront a társával elküldte száraz gallyakért és tüzet raktak. A táborba

77 *Nemere*: i. m. 205. p. és 217. p.; Vass Istvánra lásd: *Bona*: 2009. i. m. II. 506. p. és *Maurer I. Gyula*: A háromszéki zaláni Vass István életútja. *Honismeret*. 31. évfolyam, 6. szám (2003) 85–90. pp.

78 Becző Miklós, másképp: nemes mátisfalvi Sz. (Székely) Betző Miklós. Apja Nemes Sz. Betző Sándor saját kezű anyakönyvbeli bejegyzése szerint 1809-ben „a Háromszéki nemes Lovas Insurgensek között Strázsamester” Jádban, majd november 6-tól Bencén „az Erdélyi Nemes I^{só} Lovas ezredhez Hadnagy és Adjutánsnak L. B. Wesselényi István 1000 kapitány mellé” nevezték ki. Anyja dálnoki Lázár Mária. Első felesége márkosfalvi Barabás Polixéna, kitől 6 gyermeke született, de egy kivételével mindegyikük kiskorúan hunyt el, sőt felesége is korán, 1853. március 3-én élete 36. évében halt meg ikrei szülése közben, akiket világra se tudott hozni. Másodszor 1855. október 22-én nősült, felesége márkosfalvi Orbán Karolina.

79 *Koós*: 1895. i. m. 21. p.

való visszatérésükkor a csendőrséget látták közelíteni, riasztották a többieket és a csapat szétfutott⁸⁰, Ugyanis az történt, hogy Szakáts bírót a bérese rögtön tájékoztatta az eseményről. Ezután a dühös falusi lakosok kivonultak az erdőbe, őket a csapat tagjai csak pisztolylövésekkel tudták elűzni. Ezzel egyidejűleg Szakáts értesítette a csíkszeredai kerületi főbiztosságot, amely megfigyelőket küldött ki, majd kivezényelték a csendőrséget, mire a csapat tagjai szétfutottak. Az egység felszerelése és három szekér poggyász a csendőrök birtokába került.

Bálint Váradival együtt Kézdimárkosfalvára menekült. Márkosfalváról is rövidesen menekülniük kellett, Bélafalvára mentek, ahol végül özvegy Bíró Istvánné feljelentette őket Tuzson Lajos falusi bírónál, aki a „büzösökkel” (*esküdtekkel*) azonnal elfogatta igen és átadta a kérkező csendőröknek. *Letartóztatása előtt Váradi arra kérte Bálint Áront, hogy „Benkő Rafaelnét kímélje!”*, azaz ne valljon rá. Az elfogottakat először Kézdivásárhelyre, majd Marosvásárhelyre szállították.⁸¹

Marosvásárhelyen Váradi találkozott az öccsével, Váradi Lászlóval, aki sikertelenül próbálkozott testvére megmentésével.⁸²

Ezután megkezdődött a hajsza a mozgalom még szabadon levő tagjai után. 1853. október 10-én a csendőrök elfogták Szabó Áront, Jakabházi doktort és Vass István volt honvéd századost, továbbá két erdővidéki személyt, akiket megvasalva Csíkszeredába szállítottak. Rövidesen elfogták Györffit is és megkezdődtek a vallatások.⁸³

Váradi elfogatás esetére korábban arra oktatta a híveit, hogy mindent tagadjanak, mert így talán kiszabadulhatnak. Árkosi Kiss Mihály szerint néhány elfogott bibarcfalvi ifjú azonban nem tartotta magát ehhez.⁸⁴

A vizsgálati fogság és a kivégzés

Az elfogottak feltehetőleg hamar megtörték a vallatás során, igaz, nagyobb vizsgálódásra szükség sem volt, hiszen a fegyveres lázadás szervezése és az abban való részvétel eleve bizonyított volt. Így sor kerülhetett az elrettentést célzó megtorlásra. Először az első, Váradiétól független összeesküvés résztvevőit, a még 1852-ben letartóztatott Török Jánost, Gálffi Mihályt és Horváth Károlyt végezték ki a marosvásárhelyi Postaréten (1854. március 10.). Az ebben a mozgalomban részt vettek közül többen súlyos börtönbüntetést szenvedtek.⁸⁵

80 Itt kell megjegyezzük, ekkor már híre járt az alcsíki falvakban, hogy egy honvéd huszártiszt vezetésével az erdőben valami fegyveresek tanyáznak „esznek-isznak, sőt zenészek is vannak velük (...) ökröket rekvirálnak.” Erre a csíkszeredai császári főbiztosság is felügyelt, csak a kellő alkalomra vártak. Ráértett a veszélyre Váradi is, és tervbe vette nyugat felé, az erdőfülei erdőbe való visszavonulását, de emberei a sorkatonák megjelenésekor hátrahagyva szekereket és minden máhát, elmenekültek. Lásd: *Endes*: i. m. 321. p.

81 *Koós*: 1895. i. m. 37. p.; *Árway*: i. m. 174–175. p.

82 *Koós*: 1895. i. m. 37. p. Sajnos Bálint Áron visszaemlékezéséből nem derül ki, hogy Váradi két öccse közül melyikre gondol.

83 *Endes*: i. m. 317–321. pp.

84 *Koós*: 1895. i. m. 37. p.; *Nemere*: i. m. 225. p.

85 *Károlyi*: i. m. 217–219. pp.

Az alábbi táblázatban a Váradi József mozgalmában részt vett személyek közül azokat mutatjuk be, akiket elítéltek vagy vizsgálati fogságban voltak.⁸⁶ Természetesen a lista nem teljes, az ítéletek mértéke pedig a szakirodalomban néhány esetben eltérő.

<i>Fsz.</i>	<i>Név</i>	<i>Életkor</i>	<i>Lakóhely</i>	<i>Családi állapot</i>	<i>Vallás</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Ítélet</i>
1.	Váradi József	26	Bánpaták	nőtlen	római-katolikus	ügyvéd	kötél általi halál
2.	Bartalis Ferenc	41	Bibarcfalva	nős, 4 gyermek apja	református	földműves	kötél általi halál
3.	Benedek Dániel	27	Bibarcfalva	–	–	–	kötél általi halál ⁸⁷
4.	Bertalan László	27	Bibarcfalva	–	–	–	kötél általi halál ⁸⁸
5.	Szabó Aron	51	Bibarcfalva	nős, 3 gyermek apja	református	birtokos	18 év vasban (Pétervárad)
6.	Szász Lukács	21	Illyefalva	nőtlen	református	kerékgyártó	18 év vasban (Pétervárad)
7.	Dimény István	26	Bibarcfalva	nőtlen	református	földműves	18 év vasban
8.	Bertalan István	28	Bibarcfalva	nőtlen	református	szócs	18 év vasban
9.	Bardócz Dániel	30	Nagybacon	nőtlen	református	csizmadia	15 év vasban
10.	Bakó Sámuel	19	Bibarcfalva	nőtlen	református	földműves	12 év vasban
11.	Borbáth László	39	Bibarcfalva	nős	református	birtokos	18 év vasban (Pétervárad)
12.	Jakab Károly	30	Bibarcfalva	nőtlen	református	haszonbérelő	18 év vasban
13.	Benkő Rafaelné, szül.: Lázár Rozália	45	Zoltán	özvegy	–	birtokos	15 év vasban ⁸⁹
14.	Györffi József	–	Csikcsatószeg	–	–	–	15 év vasban
15.	Bartalis István	26	Bibarcfalva	nőtlen	református	földbérelő	15 év vasban
16.	Ostváth Sámuel	31	Bibarcfalva	–	–	–	12 év vasban
17.	Vass István	36	Zalán	–	–	–	12 év börtön

86 Az összeállítás alapja: MNL OL R.33.; *Endes*: i. m. 321–322. pp., *Nemere*: i. m. 217. és 225. p.

87 A vizsgálati fogságból megszökött.

88 A vizsgálati fogságból megszökött.

89 Bálint Áron szerint 3 év. (*Koós*: 1895. i. m. 37. p.)

<i>Fsz.</i>	<i>Név</i>	<i>Életkor</i>	<i>Lakóhely</i>	<i>Családi állapot</i>	<i>Vallás</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Ítélet</i>
18.	Bogyor Sámuel	41	Bibarcfalva	–	református	–	10 év vasban
19.	Nagy József	51	Olasztelek	–	–	–	10 év börtön
20.	Ütő Dániel	–	Árkos	–	–	–	10 év vasban
21.	Bertalan Nina	34	Bibarcfalva	–	református	–	8 év vasban ⁹⁰
22.	Rácz Ignác	30	Barót	–	–	–	8 év börtön
23.	Veress Samu	30	Barót	–	–	–	8 év börtön
24.	Bodoki Ferenc	30	Barót	–	–	–	8 év börtön
25.	ifj. Soós Elek	27	Vargyas	–	–	–	8 év börtön
26.	Vischer Konrád	–	–	–	–	volt honvédtiszt	8 év vasban
27.	Kulcsár Ferenc	25	Barót	–	–	–	6 év börtön
28.	Id. Soós Elek	59	Vargyas	–	–	–	6 év börtön
29.	Nagy Tamásné	–	Szotyor	özvegy	református	birtokos	Másfél év fogság
30.	Apor József	–	Zalán	–	–	–	bizonyítékok hiányában szabadon engedték
31.	Kiss Mihály	–	Árkos	–	unitárius	lelkész	A vizsgálati fogság után szabadon engedték.
32.	Veress Dávid	–	Háromszék	–	–	–	–
33.	Becző Miklós	–	Márkosfalva	–	–	–	–
34.	Fischer János	–	Csíkszentsimon	–	–	–	–
35.	Tankó Albert	–	Csíkszentimre	–	–	–	–
36.	Bálint Aron	26	Sepsikőröspatak	nőtlen	református	kényszer-sorozott katona	18 év vasban ⁹¹
37.	Gál Dániel	–	Bibarcfalva	–	–	–	–
38.	Bíró Ferenc	–	Köpec	–	–	–	–
39.	Égető Lajos	–	Köpec	–	–	–	–
40.	Péter Ferenc	–	Barót	–	–	–	–

90 Péterváradon meghalt.

91 *Koós*: 1895. i. m. 37. p.

A marosvásárhelyi haditörvényszék 1854. április 6-án hozta meg a döntését a 16 vádlott ügyében, akik közül tizenkettőt halálra ítélt. A halálos ítéletet – a kormányzói kegyelem következtében – „csak” négy személy esetében hajtották végre. Ezek: Váradi József, Bartalis Ferenc, Benedek Dániel és Bertalan László voltak. Bár a foglyokat Marosvásárhelyen őrizték, a kivégzésükre az első két vádlott esetében elrettentésképpen Sepsiszentgyörgyön került sor. Váradi és Bartalis esetében a halálos ítélet elsődleges oka a lázadás megszervezésében és vezetésében játszott kiemelkedő szerepük volt. A halálos ítéletek tényét és indokait a császári hatóságok falragaszokon adták a lakosság tudtára. Szerintük Váradi bevallotta, hogy Kossuthal kapcsolatban állt, Makk József ügynöke és abból a célból jött Székelyföldre, hogy felkelést szervezzon. Maktól századosi rangot kapott és küldöttei útján mindvégig tartotta vele a kapcsolatot. Ezután következett tevékenységének részletes ismertetése, ezt azonban a fentiekben már vázoltuk. Nem esik azonban szó az ítélet indoklásában Gál Sándor tevékenységéről, szerepéről, valamint a vele való kapcsolattartásról. A Bartalis Ferenc elleni vádpontok az alábbiak voltak: kapcsolattartó volt Váradi és Makk között, kétszer is járt Bukarestben Makknál. Tudott Váradi gerillacsapatáról, ebben főhadnagyi rangot viselt, illetve toborzást is folytatott az alakulat számára. A többi súlyos elítélt esetében a vádpontok többnyire a mozgalom segítése és a fegyveres lázadásban való tevékeny részvétel volt. Váradit rablásban is bűnösnek találta a haditörvényszék, így 86 ezüst forint értékben a magánvagyonából kellett kártalanítania a csíkszentléleki Szakáts József falusi bírót.

A másik két halálraítélt, Benedek Dániel és Bertalan László a marosvásárhelyi börtönből a körözőlevél szerint 1854. április 20-án 7 és 8 óra között megszökött. Elfogatásukra a császári hatóságok a körözést 1854. április 22-én adták ki. A leírás szerint Bertalan 24 éves, nagytermetű, szőke hajú, előre álló bajuszú, Benedek pedig 28 éves, kistermetű, fekete hajú és ő is „székely köntöst” viselő fiatalember volt. Mindkettő a legszigorúbb ítélet végrehajtását szökésüknek köszönhette. Kivégzésükre 1854. május 27-én Marosvásárhelyen került sor ki.⁹²

A Váradi és társainak elfogásában szerepet játszó bélafalvi lakosok jutalomban részesültek. Tuzson Lajos bíró egy ezüst érdemjelet – hogy ez pontosabban mit takar, nem tudjuk – és 100 aranyat, özvegy Bíró Istvánné 100 aranyat, a „hütösök” egyenként 50 aranyat kaptak.⁹³

Váradi és Bartalis kivégzésére elrettentésképpen – mint ahogyan korábban már jeleztük, – 1854. április 29-én, Sepsiszentgyörgyön került sor. A síralomház a későbbi járásbíróóság épületében, a Lábas háznak nevezett egykori 11. (székely) huszárezred parancsnokságán, volt. A kivégzés a város nyugati részén, az Órkő-hegy lábánál zajlott le. Az eseményre Kovács István kerületi főbiztos a környékbeli lakosságot is berendelte, ennek pontos létszámát azonban nem ismerjük. Koréh István vasúti tisztviselő 1899-ben rögzített visszaemlékezése szerint a kivégzés komoly katonai készültség közepette történt meg. Az eseményre reggel 8 és 1/2 10 között került sor. A kivégzési menet élén 40-50 ulánus, utánuk egy

92 Az ítéleteket Árvay József hivatkozott tanulmányában közölte.

93 *Árvay*: i. m. 177–178. pp.

Korabeli nyomtatvány a Váradi József és társainak ügyében hozott ítéletről.

század gyalogság haladt. A két elítélt csendőrök és börtönőrök között lépdelt. Váradi hajdonfőtt, kétfelé választott és gondosan fésült hajjal, sötétkék magyar szabású felsőben, csizmaszárába dugott sűrűre nadrágban ment a római katolikus pap mellett. Bartalis szintén hajdonfőtt volt, ő fehér posztó székelyharisnyát, sűrűkeposztó rövid felsőt, azaz zekét és csizmát viselt. Egy református lelkész kísérte.

Bartalis kétségbe volt esve, betegesen nézett ki, a haja borzolt volt. Ezzel szemben Váradi nyugodt volt, végig a mellette álló katolikus pappal beszélgetett.

Az akasztófa körül a lovasság kört formált, míg a gyalogság négyszöget. A nép, melynek létszámát Koréh 3000 főre becsülte, távolról nézte a kivégzést.⁹⁴

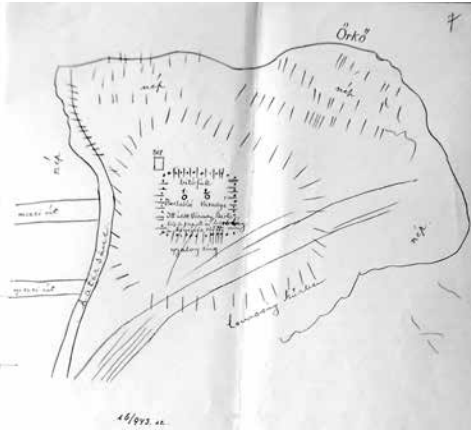
Koréh leírásából az iratokat a két világháború között lemásoló Cs. Bogáts Dénes több momentumot túlzásnak tartott. A kivégzést végignéző közönség 3000 fős száma azért tűnhet hihetetlennek, mert a város lakossága ebben az időszakban mindössze 2400 fő volt. Bogáts Dénes szerint hihetőbb Gödri Ferenc református lelkész adata, aki ezt a számot 300 főben állapította meg. A kivégzés közönségének pontos számát források egymásnak ellentmondó adatai miatt nem tudjuk megállapítani.

A kivégzést Gödri Ferenc református lelkész az Őrkötől északkeletre, a szemben lévő református temető dombjáról nézte végig. Váradi és Bartalist kora estig hagyták az akasztófán, majd a helyszínen, a bitófák alá temették el őket. Ezt

94 Koréh István vasúti tisztviselő leírása Váradi és Bartalis kivégzéséről. Sepsiszentgyörgy, 1899. június 24. Közlj: *Árva*; i. m. 184. p.

megelőzően oltatlan meszet és vizet öntöttek rájuk – ezzel felismerhetetlenné téve a holttesteket.⁹⁵

Váradi és Bartalis kivégzését – Wass Pál volt honvédszázados naplója szerint – Erdély minden nagyobb településén kifüggesztett hirdetemények segítségével tudatták a lakossággal.⁹⁶

*Helyszínrajz a kivégzésről.
(19. századi eredeti alapján készítette
Cs. Bogáts Dénes)*

Váradi József emlékezete

Noha Váradi József származását tekintve nem volt székely, emlékezete mély nyomokat hagyott a székelység gondolatvilágában. A jelöletlen sírt Sepsiszentgyörgy polgárai a hagyomány szerint a tilalom ellenére minden évben felvirágozták. Erre a város egykori polgármesterének, ifj. Gödri Ferencnek, édesapja, Gödri Ferenc református lelkész így emlékezett: „*De a vértanúknak a zsarnok hatalom által őrzött sírját 18 éven át éjjelenként lopva mégis megkoszorúzták ismeretlen tettesek...*” a bitófákból a hagyomány szerint darabokat szakítottak ki és emlékül egy-egy darabkát kegyelettel őriztek, láncra, bőrszjira fűzve a lányok nyakukban hordozták.⁹⁷

Roediger Lajos életrajza szerint a református kollégium tanárai már az 1865/1866-os tanévben kivitték a diákjaikat az Őrkő lábához, ahol előadást tartottak nekik a „zsarnok” időkről, valamint Váradiról és Bartalisról.⁹⁸

Váradiról balladák is születtek, szám szerint nyolc darabot ismerünk. Az első a kiegyezés évében, 1867-ben jelent meg a marosvásárhelyi kiadású Székely Közlönyben.⁹⁹

95 Cs. Bogáts Dénes levele dr. Koncz Árpád sepsiszentgyörgyi polgármesterhez. Sepsiszentgyörgy, 1943. január 17.; ifj. Gödri Ferenc feljegyzése. Sepsiszentgyörgy, 1899. (Lelőhely: Kovaszna Megyei Állami Levéltár, Sepsiszentgyörgy. Váradi és Bartalis. Dosar 511.)

96 *Károlyi*: i. m. 208–209. pp.

97 Az emlékezet szemléletes példája Egyed Lajosné emlékei. Az utóbbit Egyed Csaba nagybaconi tanító küldte meg Egyed Ákos kolozsvári történésznek 1970-ben. (*Károlyi*: i. m. 221–222. pp.)

98 *Demeter*: i. m. 126. p.

99 A téma legalaposabb feldolgozása: *Albert*: i. m. 86–104. pp.

A kiegyezést követően rövidesen kezdeményezték egy emlékoszlop felállítását is. Ennek folyamán megmozdult Háromszék lakossága és gyűjtést rendeztek az emlékmű javára. Például 1875-ben Szentkereszty Stephanie bárónő 5 forintot, Kálnoky Imre gróf ugyanennyit adományozott, míg Imreh József száldobosi körjegyző 9 forint 22 krajcárt gyűjtött a nemes célra. 1876 februárjában a négyfalusi dalegylet a hosszúfalusi Naphoz címzett vendéglő termében „a Váradi és Bartalis Sepsi-Szentgyörgyön kivégzett vértanúk síremlékei felállítása” javára előadta „A falu rossza” című színművet.¹⁰⁰

A háromszéki honvédek és vértanúk emlékoszlopának felavatására 27 évvel Váradi és Bartalis kivégzése után, 1881-ben került sor. Az ünnepségen beszédet mondott Kiss Mihály árkosi unitárius lelkész, aki hajdan maga is részt vett Váradi mozgalmában.¹⁰¹

Az emlékoszlopon az alábbi felirat szerepelt: „*Váradi József és Bartalis Ferenc 1854 április 29-én*”.

Koós Ferenc 1899-ben javasolta Kreith Béla grófnak, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékeit ápoló ereklye- és Kossuth-múzeum létrehozójának, hogy Török János és társainak marosvásárhelyi kivégzéséhez hasonlóan Váradi és Bartalis kötél általi kivégzését is festményen örökítsék meg. Kreith július 16-án levelet írt e tárgyban a Székely Nemzeti Múzeumnak. Ennek hatására jegyezték fel Koréh István és Gödri Ferenc visszaemlékezéseit, illetve rajzot készítettek a kivégzés helyszínéről.¹⁰² A festmény elkészültéről ismeretekkel nem rendelkezünk, de tény, hogy a Kreith-gyűjteményt publikáló, Kacziány-kötetben nincs ilyen ábrázolás; ezzel szemben belekerültek Koréh István és Gödri Ferenc leírásai a kivégzésről.¹⁰³

Váradi mozgalmát a szépirodalomban is megörökítették. A Váradi-balladákat egybegyűjtő Benedek Elek fiatal korában színművet akart írni a témáról. A két világháború között élt és alkotott református püspök teológus-író, Makkai Sándor két művében is megemlékezett Váradiról. 1945 után pedig a Veress Sándor munkáját és Koós Ferenc naplóját sajtó alá rendező Beke György készítette történelmi regényt az 1849–1854 közötti székelyföldi mozgalmakról.¹⁰⁴

1919 után a helyi román katonai parancsnokság löteret alakított ki az Őrkő lábánál. Bővítési munkálatai miatt az emlékoszlop eltávolítása aktuálissá vált. 1936-ban lebontották, a két vértanú földi maradványait pedig kiásták. Nagy gyászpompával végbement újratemetésükre és a puskagolyók által több helyen megcsonkított síremlék új nyughelyükön való felállítására a református erődtemplom cintermében került sor. A sírjuk mögé, a vár falára 1943 májusában

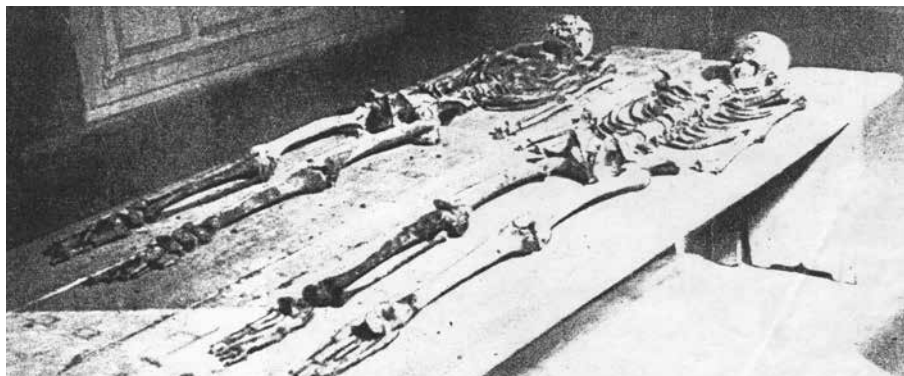
100 *Demeter*: i. m. 127. p., *Demeter Lajos–Kisgyörgy Tamás*: Életem, Háromszék. 1. kötet. Boldog békeidők. Emlékképek a XIX–XX. századból az 1848–49-es szabadságharctól Szarajevóig. Sepszentgyörgy, 2011.

101 *Demeter–Kisgyörgy*: i. m. 111. p.

102 SÁL Váradi és Bartalis. Dosar 511. gr. Kreith Béla levele a Székely Nemzeti Múzeumhoz. Budapest, 1899. július 16. Másolat.

103 *Kacziány*: i. m. 137. p.

104 *Albert*: i. m. 99. p.; *Makkai Sándor*: Mi Ernyeiek. Budapest, 1940. 36–40., 50., 151–152. pp.; Uő.: Örök Erdély. Budapest, 1940. 17. p.; *Beke György*: Világos után. Budapest, 1991.

Fénykép az 1936-os exhumálásról.

emléktáblát helyeztek el,¹⁰⁵ a vesztőhelyre pedig még 1942-ben Puskás István uzoni kőfaragóval egy impozánsabb, két méter magas emlékművet terveztek. Utóbbi kivitelezésére a bekövetkezett világháborús események és az azt követő változások miatt sajnos nem került sor. A ma is álló betonból készített márványtáblás emléket 1958-ban állították, egy időben a zágoni Mikes-kertben lévő Mikes Kelemen-emlékoszloppal. Ekkor helyeztek emléktáblát a Székházra (itt jelentette ki 1848 novemberében Gábor Áron, hogy ágyút önt), a Kiss-féle házra (akkori tudomások szerint Gábor Áron a város mestereivel itt öntött négy ágyút), és a Lábasházra, ahol Váradi József és Bartalis Ferenc siralomházára volt.

1990 óta Kovászna megye és Sepsiszentgyörgy város közönsége minden év március 15-én feleleveníti az 1848-49-es forradalom és szabadságharc, valamint a székely vértanúk emlékeztét. Ennek a helye a sepsiszentgyörgyi református templomot körülvevő várfalán elhelyezett emléktáblánál és a sírkertben lévő obeliszknél.

Összegzés

Forrásaink alapján megállapíthatjuk, hogy bár Váradi korábban kapcsolatban állt Makk Józseffel, az 1852-es megbízatását elsődlegesen Gál Sándortól nyerte, és a felkelést az ő irányelvei alapján kívánta szervezni. Ugyanakkor teljesen nem tudott elszakadni Makktól sem, erre az utóbbitól kapott felhatalmazása egyértelmű bizonyíték. Váradi Gálhoz írt jelentéseit kénytelen volt többször is Makkon keresztül továbbítani, noha ez inkább csak teher volt a számára. Emellett Makk többször is beleavatkozott megbízottjai útján Váradi háromszéki tevékenységébe (pl. betegsége idején).

Ha Makk és Gál emigrációból végzett székelyföldi tevékenységét vizsgáljuk, a jó szándékot feltételezve is erős kétségeink vannak, lehetnek: vajon elősegítette-e működésük az önkényuralmi rendszer gyengülését?

105 Demeter: i. m. 128. p.

A törökországi magyar emigránsok körében erős ellenézés uralkodott Makkal és Gállal szemben. Erőszakos módszereik és homályos terveik távol tartották az együttműködéstől a volt honvédtiszteket mind Törökországban, mind Erdélyben. Veress Sándor, Pap János, vagy Aschermann Ferenc, Kovachich Horváth Ignác és Székely Gergely ellenszenve és kételkedése kizárólag Makknak és Gállnak szólt, elkötelezettségük megkérdőjelezhetetlen.

Természetesen felmerülhet Kossuth felelősségének kérdése is, hiszen Makk és Gál a felhatalmazást tőle kapta. Csakhogy Kossuthnak eleve fenntartásai voltak, ezeken csak nővére közbenjárására és a Makk által Magyarországról hozott, egyébként valótlan hírek hatására változtatott. E képzelet szülte hírek terjesztésében Makk mellett Rózsafi, sőt maga Váradi is komoly szerepet játszott. Amint Kossuth értesült Makk és Gál túlkapasairól, megvonta tőlük a bizalmát, működésüket leállítani azonban a nagy távolság miatt nem minden esetben tudta. Igaz: Kossuth utólagos döntése az időközben kivégzetteknek vagy börtönbe kerülőkön nem sokat segített.

Gál erdélyi felszabadítási tervezete irreális elképzeléseken alapult. Márpedig Váradinak eszerint kellett működnie. Missziójáról a bécsi titkosrendőrség információval bírt, de sokszor még kémre sem volt szükség, mivel a hírek nem maradtak titokban. A titkolózás azonban a mozgalom szervezését akadályozta.

Felmerülhet a jogos kérdés, hogy az információk birtokában a császári hatóságok miért nem léptek fel már a mozgalmak kezdetén? Miért nem fogták el gyorsan a vezetőket? E téren csak találgatni tudunk. Nem lehet kizárni, hogy meg akarták várni, hányan csatlakoznak és így nagyobb eredményt tudjanak felmutatni. Márpedig a nagy létszámú önkényuralmi apparátusnak szüksége volt az eredményekre, hiszen ezzel igazolta saját létét.

Váradi háromszéki mozgalomát a helyi katonai és csendőri erők könnyen felszámolták. Bukását a fent ismertetett okokon kívül a pénzhiány és a lakosság egy részének ellenézése, passzivitása is előidézte.¹⁰⁶

106 Ez érthető, hiszen a több mint másfél év anyagilag, erőnlételeg is kifárasztotta Háromszék népét. A háborúskodás, a honvédek ellátása, majd az orosz betörések ideje alatti rekvirálások, a fegyverletétel után a cári és az őket felváltó császári katonák ellátása, a kirótt hadisarc, a szék kórháza kikényszerített építésének költségei stb. odajuttatta a köznépet, hogy az inkább nyugalomra, békére vágyott. Nem mondott le a magyar szabadság eszméiről, nem adta fel a reményt, hogy győzedelmeskedni fognak az elnyomó hatalom felett, de azt nem önmaga erejéből fakadóan, hanem a Kossuth-emigráció által toborzott és szervezett külföldi haderőtől várta. Szemléletesen fogalmazott a többször említett kilyéni Székely Gergely, amikor azt írta „1850 tavaszán délnyugat felől párnapig tartó mennydörgésszerű rázkódásokat hallva, általános volt a népből, hogy menekülteink külbatalom segítségével csatáznak a határszéleinket képező havasokon. Sőt népünk műveltebb része is azt beszélte, hogy Kossuth a Dardanellákat(!) hozza segítségünkre.” (Székely Gergely: Hetvenhárom év itthonn. Korrajz és politikai elmélkedések. Brassó, 1895. 60. p.) Igaz voltak sokan, akik „nem engedtek a negyvennyolcból”. Ilyen volt például sepsiszentgyörgyi Gyárfás József volt honvéd hadnagy, akit azzal vádoltak, hogy „többféle emberek járták [a] házát, ezek között olyan vagyontalan forradalmi érzetűek is, kik egy történetű forradalomról ábrándoztak”. Hasonló vétkes miatt zaklatták Császár Károlyt is. A feljelentés szerint az egykori székely huszár „a rosszerzetű forradalomba[n] bővebben résztvevőkkel társalgott, és a közvélemény szerint egy jövő forradalomra ábrándozott” (SÁL. Fond 14. nr. 2/179. fol. 56., 67.), az utóbbiakra példa Váradi József és mindazok, akik vállalva a kockázatot, hittek az összeesküvés sikerességében.

Gál számos esetben csak hitegette őt, hiszen pénzzel nem rendelkezett, így az Erdélybe való betörés terve is csak illúzió maradt, a bukás csak idő kérdése volt.

Váradi József idealista és kalandos forradalmár volt, aki őszintén hitt az elveiben. Meggyőződésén és irreális tervein még barátjának, Veress Sándornak a győzködésére sem volt hajlandó változtatni. Nem szabad azonban arról megfeledkeznünk, hogy a 19. század a romantika korszaka és Váradi József ennek az időszaknak a szülöttje volt.

Váradi-Bartalis emléktábla a sepsiszentgyörgyi vártemplom falán.

Váradi József és Bartalis Ferenc sírköve a sepsiszentgyörgyi vártemplom sírkertjében.

NEW DATA AND VIEWPOINTS TO THE HISTORY OF JÓZSEF VÁRADI'S MOVEMENT
IN HÁROMSZÉK IN 1853–1854

The new permanent exhibition of the Military History Museum, recalling the history of the 1848–1849 Hungarian Revolution and War of Independence, devoted a few lines to the memory of József Váradi and his fellows who were executed in Sepsiszentgyörgy (today Sfântu Gheorghe, Romania) in 1854. According to the exhibition text, Váradi and his fellows, commissioned by Colonel József Makk, organised an uprising group of forty persons in Háromszék, but their plot was detected and suppressed by the Imperial Army and the authorities. The authors of the paper endeavour to introduce the movement.

Following the defeat of the 1848–1849 Revolution and War of Independence, the Hungarian Exile, lead by former Regent-President Lajos Kossuth, set its main aim in the liberation of the country. Their efforts, however, were much hindered by the fact that Hungary, being part of the Habsburg Empire, mostly had internal frontiers; she had outer borders only with the Ottoman Empire, Serbia, and the Romanian Principalities. A further problem involved the fact that along the border there were ethnic minorities living (Croats, Serbs, Romanians, etc), the members of which took up arms against the Hungarian government in 1848–1849, thus hardly any support could have been expected from them. There was one exception: the Székely Land, the only coherent Hungarian ethnic region in Transylvania at that time. The war of self-defence in 1848–1849 in Transylvania had its foundation in the Székely people, Székely recruits and conscripts gave the majority of the men serving in the Transylvanian formations of the revolutionary army. There were several officers in the Exile who had fought in the Transylvanian Army Corps and thus had knowledge and experience about the region. As a result of the above conditions, the Székely Land and the Székely people had a prominent role in the Exile's plans about the liberation of Hungary.

The introduction of the paper acquaints readers with the various theories of the literature on the topic of Váradi's movement. Based on the explored sources it is safe to say that although Váradi had contacts with József Makk previously, he primarily was commissioned by Colonel Sándor Gál in 1852; and he wanted to organise the uprising according to the latter man's directives. Nevertheless, he could not break away completely from Makk, either – which is clearly shown by the authorization he received from Makk. Váradi was often obliged to send his reports to Gál via Makk's hands, though Makk's work was more of a burden for him after a while. In addition, there were times when Makk, with the help of his commissioners, interfered with Váradi's operations in Háromszék (for example during Váradi's illness).

The paper gives an account of the strong aversion Hungarian immigrants in the Ottoman Empire had against Makk and Gál. The two men's violent methods and blur plans were major obstacles to their being accepted by former *Honvéd* officers living in the Ottoman Empire and in Transylvania. Sándor Veress and János Pap, Ferenc Aschermann, Ignác Kovachich Horváth and Gergely Székely were also fighting for the country's constitutional rights, but they found other ways of doing so. They believed in the idea, it was only Makk and Gál whom they disliked and did not trust.

The authors prove with authenticity that Sándor Gál's plan about the liberation of Transylvania was based on unrealistic ideas, and Váradi had to work according to that

plan. The secret police in Vienna had intelligence about his mission, but no spies were used in several cases, as the news did not stay in secret. Although Makk and Gál ordered the members to keep the plot top secret, secrecy hindered the organising work. For the sake of results even Váradi was forced to reveal himself and the goals of his plot to many people, and the information reached the Imperial authorities, too.

Váradi's plot in Háromszék was easily crushed by the local military and police forces. Gál gave Váradi empty promises on several occasions, for he had no money and thus the plan of breaking into Transylvania remained a false hope, and defeat was only a matter of time. The fall, in addition to the above described circumstances, was caused by the lack of funding and also by the aversion and passivity of some of the inhabitants.

NEUE DATEN UND GESICHTSPUNKTE ZUR ABHANDLUNG ÜBER DIE GESCHICHTE
DER BEWEGUNG IN HÁROMSZÉK VON JÓZSEF VÁRADI 1853–54

Im 4. Saal der neuen Ausstellung im Ungarischen Museum für Militärgeschichte über die Revolution und den Freiheitskampf von 1848–49 gedenkt der Kurator in einigen Zeilen den 1854 in Sepsiszentgyörgy hingerichteten József Váradi und seinen Kameraden. Der Beschreibung nach hatten sie – im Auftrag des Generals József Makk – in Háromszék eine 40 Mann starke aufständische Truppe organisiert, die Bewegung wurde aber von den kaiserlichen Militärs und Behörden aufgedeckt und erstickt. In der obigen Abhandlung wird der Versuch unternommen, die Bewegung József Váradis historisch zu verarbeiten.

Nach der Niederschlagung der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848–49 wurde von der ungarischen Emigration, nach ihrem Anführer Kossuth-Emigration benannt, als Hauptziel die Befreiung des Landes angesetzt. Die Verwirklichung der Bestrebungen wurde aber dadurch erschwert, dass Ungarn als Teil des Habsburgerreiches zum größten Teil innere Grenzen hatte, die äußeren verliefen zum Osmanischen Reich, Serbien und den rumänischen Fürstentümern. Problematisch war weiterhin, dass an den Grenzen Völker lebten, die sich 1848–49 bewaffnete Kämpfe mit der ungarischen Regierung lieferten (Kroaten, Serben, Rumänen u.a.), und auf deren Unterstützung man so kaum zählen konnte. Es gab nur eine Ausnahme: des Szeklerland, das einzige zusammenhängende Gebiet der ethnischen Ungarn in Siebenbürgen. Im Selbstverteidigungskampf von 1848–49 bildeten die Szekler die Basis in Siebenbürgen, die siebenbürgischen Einheiten der Revolutionsarmee wurden zum überwiegenden Teil aus ihren Reihen angeworben oder rekrutiert. Unter den Emigranten befanden sich zahlreiche Offiziere, die in den Verbänden des siebenbürgischen Korps gekämpft hatten, und so über Ortskenntnis und Erfahrung verfügten. Diesen Umständen ist es zu verdanken, dass dem Szeklerland und den Szeklern im Plan der Kossuth-Emigration, das Land zu befreien, eine herausragende Rolle zuteilwurde.

In der Einleitung der Publikation werden wir mit den Theorien bekanntgemacht, die von der Fachliteratur über die Bewegung Váradis skizziert wurden. Anhand der untersuchten Quellen können wir feststellen, dass Váradi früher zwar in Kontakt mit József Makk stand, primär aber von General Sándor Gál beauftragt wurde, und den Aufstand seinen Richtlinien nach organisieren wollte. Zugleich unterhielt er immer

noch enge Verbindungen zu Makk, was von dessen späteren Ermächtigung bewiesen wird. Váradi war gezwungen, seine Meldungen an Gál über Makk weiterleiten zu lassen, obwohl dessen Tätigkeit für ihn später eher nur eine Last war. Zudem mischte sich Makk mittels seiner Beauftragten mehrmals in die Tätigkeit Váradis in Háromszék ein (z.B. zur Zeit seiner Krankheit).

Die Abhandlung verweist darauf, dass in den Kreisen der ungarischen Emigranten in der Türkei eine starke Abneigung gegenüber Makk und Gál herrschte. Deren aggressive Methoden und unklare Pläne hielten viele ehemalige ungarische Honvéd-Offiziere in der Türkei und in Siebenbürgen zurück. Dabei kämpften Sándor Veress und János Pap, Ferenc Aschermann, Ignác Kovachich Horváth und Gergely Székely ebenfalls für die Verfassungsrechte des Landes, obwohl mit anderen Methoden. Sie glaubten an die Idee, ihre Zweifel und Antipathie galten allein Makk und Gál.

Die Verfasser weisen glaubhaft nach, dass der Plan Sándor Gáls von der Befreiung Siebenbürgens auf irrealen Vorstellungen beruhte. Váradi musste sich jedoch danach richten. Die Wiener Geheimpolizei war über seine Mission informiert, aber oft bedurfte es gar keiner Spione, da die Nachrichten kein Geheimnis blieben. Makk und Gál wiesen die Mitglieder zwar auf strengste Geheimhaltung hin, dies behinderte allerdings die Organisation der Bewegung. Um Ergebnisse zu erzielen, war Váradi gezwungen, seine Identität und die Ziele seiner Tätigkeit immer mehr Personen preiszugeben, und die Informationen erreichten früher oder später die kaiserlichen Behörden.

Die Bewegung Váradis in Háromszék wurde von den örtlichen Militärs und Gendarmen ohne Mühe liquidiert. Gál machte ihm oft nur leere Versprechungen, da er über kein Geld verfügte, und so blieb sein Plan vom Einfall in Siebenbürgen nur Illusion, der Zusammenbruch war nur eine Frage der Zeit. Sein Untergang wurde neben den erwähnten Gründen auch durch Geldmangel, der Antipathie und der Passivität der Bevölkerung hervorgerufen.